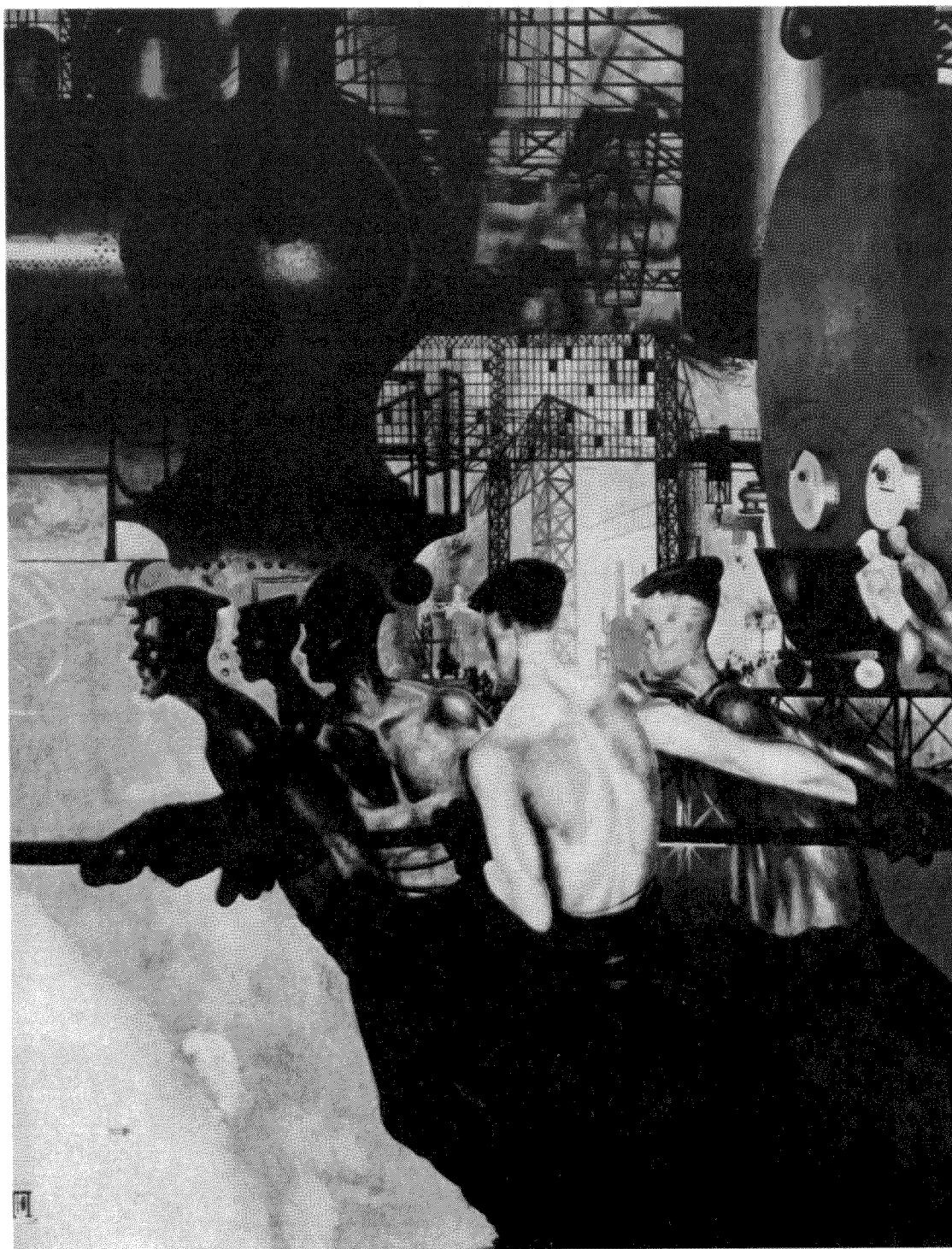

Γιούρι Πίμενοβ, Δημιουργήστε βαριά βιομηχανία, 1927

Η Ρωσία γίνεται καπιταλιστική;

«Αυτός ο τρόπος ζωής δεν έχει όνομα [...] Η πορεία μας δεν είναι προς τον καπιταλισμό».

Tatyana A. Maslova, χειρίστρια πίνακα ελέγχου στα ορυχεία του Biryulinskaya, στο Beryozovskiy της Δυτικής Σιβηρίας¹

Ήδη από το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης στα τέλη του 1991, η πολιτική ηγεσία της μετα-σοβιετικής Ρωσίας πασχίζει να αντικαταστήσει το προηγούμενο κρατικό σοσιαλιστικό καθεστώς μ' ένα καπιταλιστικό καθεστώς. Η πολιτική και οικονομική ελίτ της Ρωσίας, που προέρχεται κυρίως από την προηγούμενη σοβιετική ελίτ, με κάποια όσωση ατόμων από την προηγούμενη σκιάδη οικονομία και τη διάνοηση, υποστήριξε στον υπέρτατο βαθμό τη μετάβαση στον καπιταλισμό (Kotz and Weir 1997). Παρά το ότι ο καπιταλισμός δεν είναι δημοφιλής μεταξύ των απλών ανθρώπων της Ρωσίας, το σχέδιο της καπιταλιστικής μετάβασης συνάντησε πολύ μικρή πραγματική αντίσταση από μέρους του απειλισμένου ρωσικού πληθυσμού. Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας, που είναι μακράν των άλλων το μεγαλύτερο πολιτικό κόμμα της Ρωσίας και το οποίο διατήρησε, τουλάχιστον ρητορικά, μια αντι-καπιταλιστική θέση, αποδείχθηκε ανίκανο να εμποδίσει την πορεία του καθεστώτος προς την οικοδόμηση του καπιταλισμού.

Η καπιταλιστική μετάβαση στη Ρωσία είχε ισχυρή υποστήριξη από το εξωτερικό. Οι δυτικές καπιταλιστικές δυνάμεις, ιδίως οι Ηνωμένες Πολιτείες, βοήθησαν και ενθάρρυναν την καπιταλιστική μετάβαση της Ρωσίας. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο παρέσχε συμβουλές και χρηματοοικονομική υποστήριξη.

Παρ' όλες αυτές τις ευνοϊκές συνθήκες για την ευόδωση μιας καπιταλιστικής μετάβασης, ο δρόμος για τον καπιταλισμό στη Ρωσία αποδείχθηκε αξιοσημείωτα βραχώδης. Πολύ δύσκολα θα μπορούσαμε να αγνοήσουμε τις σοβαρές στρεβλώσεις του κοινωνικο-οικονομικού καθεστώτος της Ρωσίας, στις οποίες περιλαμβάνεται μια οκταετούς διάρκειας ύφεση, μια αχαλίνωτη εγκληματικότητα, η ανάδυση μιας βίαιης και χωρίς ηθικούς φραγμούς χρη-

Από το *Science and Society*, Vol. 65, No. 2, Summer 2001, σσ. 157-181, με την άδεια του εκδότη.

Ο D. M. Kotz είναι καθηγητής στο Τμήμα Οικονομίας του Πανεπιστημίου της Μασαχουσέτης.

Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ινστιτούτο Ερευνών Πολιτικής Οικονομίας του Πανεπιστημίου της Μασαχουσέτης. Πολύτιμα σχόλια σε προγενέστερα σχεδιαγράμματα του άρθρου έκαναν οι A. Buzgalin, J. Crotty, V. Kasper, S. Menshikov και R. D. Wolff.

ματο-οικονομικής ολιγαρχίας, η ευρέως διαδεδομένη διαφθορά και οι μακροχρόνιες καθυστερήσεις στις πληρωμές των μισθών, των συντάξεων και των άλλων υποχρεώσεων. Το νέο καθεστώς της Ρωσίας αποκαλείται μερικές φορές με ονόματα όπως «καπιταλισμός της νομεινκλατούρας», «καπιταλισμός του εγκλήματος» ή «ολιγαρχικός καπιταλισμός». Ωστόσο, οι περισσότεροι παρατηρητές πιστεύουν ότι το νέο καθεστώς που αναπτύσσεται στη Ρωσία, παρά τις σοβαρές στρεβλώσεις, είναι μια μορφή καπιταλισμού (Hanson 1997, Menshikov 1999).

Το παρόν άρθρο αμφισβητεί την παραδοχή ότι στη Ρωσία αναπτύσσεται καπιταλισμός. Ακριβέστερα, θα υποστηρίξουμε ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν κατέχει την κυρίαρχη θέση στον υπό εξέλιξη ρωσικό κοινωνικό σχηματισμό. Βέβαια, μια τέτοια πρωτεύουσα σημασίας κοινωνική μετάβαση απαιτεί χρόνο και δεν θα έπρεπε να περιμένουμε την εμφάνιση ενός πλήρως σχηματισμένου καπιταλιστικού καθεστώτος αμέσως μετά την κατάρρευση του σοβιετικού καθεστώτος. Ωστόσο, δεν φαίνεται ότι η κατεύθυνση της εξέλιξης στη Ρωσία είναι προς έναν κοινωνικό σχηματισμό όπου τον καθοριστικό ρόλο παίζει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής². Παρά την ανάπτυξη κάποιων επιδερμικών χαρακτηριστικών του καπιταλιστικού καθεστώτος –όπως η ατομική ιδιοκτησία των επιχειρήσεων και των τραπεζών, το άνοιγμα των ασφαλιστικών αγορών και η αντικατάσταση του κεντρικού σχεδιασμού από ένα είδος καθεστώτος αγοράς–, κάποια από τα χαρακτηριστικά-κλειδιά που καθορίζουν τον καπιταλισμό δεν έχουν εμφανιστεί και ούτε έχουμε σημάδια κάποιας μελλοντικής τους εμφάνισης.

Το ζήτημα που εγείρεται εδώ δεν είναι απλώς ζήτημα ορισμών και λέξεων. Τα πολλά αρνητικά χαρακτηριστικά που εμφανίστηκαν στη ρωσική κοινωνία από το 1992 αποδίδονται συνήθως στις αναπόφευκτες δυσκολίες της οικοδόμησης του καπιταλισμού πάνω στις στάχτες του προηγούμενου καθεστώτος. Υποτίθεται ότι, με την πρόοδο της μετάβασης, τα αρνητικά χαρακτηριστικά βαθμιαία θα εξαφανιστούν και η Ρωσία θα αναδυθεί μ' έναν «κανονικό πολιτισμό» – δηλ. μια αναπτυγμένη καπιταλιστική «δημοκρατία» σαν αυτές της Δυτικής Ευρώπης ή της Βόρειας Αμερικής. Βέβαια, σε αντιδιαστολή με την αστική ιδεολογική εικόνα του καπιταλισμού, αυτός ο «κανονικός πολιτισμός» θα βασίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας και θα έχει το μερίδιό του στη φτώχεια, την ανεργία και την περιβαλλοντική καταστροφή. Ωστόσο, η προσδοκία είναι ότι τα καθυστερημένα χαρακτηριστικά του «ολιγαρχικού καπιταλισμού» της Ρωσίας θα εξαφανιστούν μόλις ολοκληρωθεί η μετάβαση. Αν όμως η Ρωσία δεν βρίσκεται σε μετάβαση προς τον καπιταλισμό, το μέλλον της θα είναι ακόμα πιο ζοφερό απ' όσο θα ήταν σε άλλη περίπτωση. Θα δείξουμε εδώ ότι τα πιο καθυστερημένα χαρακτηριστικά της σύγχρονης ρωσικής κοινωνίας δεν είναι αποτέλεσμα μιας μετάβασης στον καπιταλισμό, αλλά μάλλον συνέπειες ενός νέου, μη-καπιταλιστικού καθεστώτος που αναπτύσσεται εκεί.

• Η ανάλυση περιλαμβάνει τα εξής τέσσερα μέρη. Πρώτον, θα κάνουμε μια ανασκόπηση του τι είναι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Δεύτερον, θα υποστηρίξουμε ότι ο αναπτυσσόμενος κοινωνικός σχηματισμός στη Ρωσία δεν είναι καπιταλιστικός, αλλά μάλλον ένα μη-καπιταλιστικό «καθεστώς υφαρπαγής-απόσπασης». Τρίτον, θα αποδώσουμε τα αίτια του μη-καπιταλιστικού δρόμου ανάπτυξης της Ρωσίας στην ιδιαίτερη στρατηγική μετάβασης στην οποία προέτρεπαν τη Ρωσία οι δυτικοί σύμβουλοι και υιοθέτησε με ενθουσια-

σμό η ρωσική ηγεσία, μια στρατηγική που είναι γνωστή ως στρατηγική της νεοφιλελεύθερης μετάβασης. Παρόλο ότι η στρατηγική αυτή στόχευε σε μια ταχύρυθμη οικοδόμηση του καπιταλισμού, ακόμα και οι καλύτερες των προθέσεων δεν εγγυώνται την επιτυχία. Τέταρτον και τελευταίο, θα εξετάσουμε τις συνέπειες που έχει για την ανάπτυξη της ρωσικής κοινωνίας το ρωσικό καθεστώς υφαρπαγής-απόσπασης.

Το σύνολο της επιχειρηματολογίας του άρθρου αυτού στηρίζεται στην παραδοχή ότι το προηγούμενο σοβιετικό καθεστώς, ανεξάρτητα από τον ειδικό του χαρακτήρα, ήταν ένα μη-καπιταλιστικό καθεστώς. Οι περισσότεροι αναλυτές, τόσο οι μαρξιστές όσο και αυτοί του κυρίαρχου ρεύματος, θεωρούν ότι η πρώην Σοβιετική Ένωση είχε κάποιο είδος μη-καπιταλιστικού καθεστώτος. Κατά την άποψή μου, η πρώην Σοβιετική Ένωση είχε ένα «κρατικό σοσιαλιστικό» καθεστώς, ένα μικτό κοινωνικό καθεστώς με σημαντικά σοσιαλιστικά χαρακτηριστικά, τα οποία, ωστόσο, συνυπήρχαν με μη-σοσιαλιστικούς θεσμούς (Kotz and Weir 1997: 26-33). Οι μη-σοσιαλιστικοί αυτοί θεσμοί ήταν κυρίως ημι-φεουδαρχικοί και όχι καπιταλιστικοί³.

Ωστόσο, κάποιοι αναλυτές, στους οποίους περιλαμβάνονται και ορισμένοι που εντάσσονται στη μαρξιστική παράδοση, θεωρούν ότι η προηγούμενη Σοβιετική Ένωση είχε μια παραλλαγή καπιταλισμού, που συνήθως αποκαλείται κρατικός καπιταλισμός (Bettelheim 1976, Resnick and Wolff 1994). Αν όμως η πρώην Σοβιετική Ένωση ήταν καπιταλιστική, δεν θα ανακλύψει ποτέ ζήτημα μετάβασης της Ρωσίας στον καπιταλισμό. Στη βάση μιας τέτοιας ερμηνείας, τα προβλήματα της σύγχρονης Ρωσίας τείνουν να θεωρούνται απλώς προσωρινές δυσκολίες, καθώς η Ρωσία αναπροσαρμόζει το καπιταλιστικό της καθεστώς από αυτό του κρατικού καπιταλισμού στην παραλλαγή που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία.

Δεν υπάρχει εδώ χώρος να εισέλθουμε σ' αυτή τη συζήτηση. Έχω υποστηρίξει την άποψη ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν μη-καπιταλιστική (Kotz 2000). Αν η Ρωσία απλώς μετακινιόταν από τη μια παραλλαγή καπιταλισμού σε μια άλλη, δύσκολα θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε το βάθος της κρίσης που παράγεται στη ρωσική κοινωνία από αυτή τη διαδικασία. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς ότι, και στο παρελθόν, κάποιες από τις βασικές αναδιατάξεις του καπιταλισμού σχετίστηκαν με σοβαρές οικονομικές κρίσεις, όπως η Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930. Ωστόσο, καμιά κρίση καπιταλιστικής αναδιάταξης δεν έφθασε ποτέ το βάθος και την καταστρεπτική δύναμη της διαδικασίας που έχει αιχμαλωτίσει τη Ρωσία από το 1991.

Τι είναι καπιταλισμός;

Καπιταλισμός είναι ένας τύπος καθεστώτος αγοράς, όπου τα αγαθά παράγονται για το σκοπό της ανταλλαγής και όχι για άλλο σκοπό, όπως η ιδιόχρησή τους, η χρήση τους από κάποιους συγκεκριμένους ανθρώπους (όπως οι συγγενείς ή οι γείτονες) ή η εξυπηρέτηση ενός κεντρικού οικονομικού σχεδίου. Ωστόσο, ο Μαρξ, ο οποίος εκλαΐκευσε τον όρο «καπιταλισμός», υποστήριξε βάσιμα ότι ο καπιταλισμός είναι κάτι περισσότερο από ένα απλό καθεστώς αγοράς (Marx 1967, τόμ. Ι, κεφ. 6-7). Ο λόγος είναι ότι ιστορικά υπήρξαν μια

σειρά διαφορετικών συστημάτων αγοράς, στα οποία συμπεριλαμβάνονται οι κοινότητες χωρικών και χειροτεχνών και εκείνα τα δουλοκτητικά συστήματα που ήταν προσανατολισμένα στην αγορά.

Ο καπιταλισμός είναι ένα καθεστώς αγοράς όπου η παραγωγή βασίζεται στη σχέση της μισθωτής εργασίας. Δηλαδή, μια διακριτή τάξη καπιταλιστών κατέχει τα μέσα παραγωγής και μισθώνει εργάτες προκειμένου αυτοί να παράγουν αγαθά που οι καπιταλιστές ανταγωνίζονται για να τα πωλήσουν στην αγορά. Οι μισθωτοί εργάτες είναι μια τάξη «διπλά» ελεύθερη. Είναι ελεύθεροι από κάθε ειδικό καταναγκασμό εργασίας, σε αντίθεση με τους δούλο-πάροικους ή τους δούλους. Είναι ακόμα ελεύθεροι από κάθε μέσο υποστήριξης, εκτός από αυτό της πώλησης της ικανότητάς τους να προσφέρουν εργασία, σε αντίθεση με τους ανεξάρτητους αγρότες ή τους χειροτέχνες, οι οποίοι κατέχουν και τα μέσα παραγωγής και τις δεξιότητες που τους επιτρέπουν να επιβιώνουν από μόνοι τους μέσω της παραγωγής εμπορευμάτων προς πώληση και/ή προς ίδια χρήση. Οι μισθωτοί εργάτες, ελεύθεροι με αυτή τη διπλή έννοια, μπορούν και οφείλουν να πωλούν την ικανότητά τους προς εργασία στους κατόχους των μέσων παραγωγής, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα τα υλικά μέσα της οικονομικής τους επιβίωσης. Προκειμένου η σχέση της μισθωτής εργασίας να αποτελέσει τη βάση ενός καθεστώτος που αναπαράγεται διαχρονικά, ο καπιταλιστής πρέπει να καταβάλει ένα μισθό που θα προσφέρει τα «μέσα διαβίωσης» στον εργάτη, υπό την έννοια ότι αυτός είναι αρκετός ώστε να επιτρέπει στους εργάτες να επιβιώνουν (και συνεπώς να συνεχίσουν να εργάζονται την επόμενη ημέρα) υπό το κοινωνικά αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης για τους εργάτες, στο δεδομένο χρόνο και τόπο. Τα κέρδη που εισπράττουν οι καπιταλιστές πηγάζουν από τη δημιουργούμενη υπεραξία μέσω της σχέσης της μισθωτής εργασίας. Η υπεραξία αυτή είναι η διαφορά μεταξύ της (καθαρής) αξίας των προϊόντων της εργασίας του εργάτη και του μισθού των «μέσων διαβίωσης» (δηλ. των μέσων αναπαραγωγής του).

Τα ανωτέρω είδοποιά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού αποτελούν το θεμέλιο του κρίσιμου κοινωνικού οφέλους που απέδωσε ο Μαρξ στον καπιταλισμό: της ισχυρής του τάσης να αναπτύσσει τις παραγωγικές δυνάμεις μέσω της συσσώρευσης του κεφαλαίου και της καινοτομίας. Από την ανωτέρω ανάλυση μπορούμε να αντλήσουμε τρία χαρακτηριστικά του καπιταλισμού σχετικά με αυτό το συμπέρασμα: 1) οι καπιταλιστές προϋστανται επιχειρήσεων που παράγουν εμπορεύματα, 2) προκειμένου να παραχθούν τα εμπορεύματα, οι καπιταλιστές πρέπει να καταβάλουν στους εργάτες που υλοποιούν την παραγωγή ένα μισθό διαβίωσης, και 3) οι καπιταλιστές ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την πώληση αυτών των εμπορευμάτων στην αγορά. Ο ανταγωνισμός αναγκάζει τους καπιταλιστές να φθηναίνουν τα εμπορεύματά τους, αν επιθυμούν να επιβιώσουν, και ο έλεγχος της παραγωγικής διαδικασίας τους προσφέρει αυτή τη δυνατότητα. Το γεγονός ότι τα εμπορεύματα παράγονται από μισθωτούς εργάτες, οι οποίοι πρέπει να πληρωθούν το μισθό διαβίωσής τους, συνεπάγεται ότι οι καπιταλιστές μπορούν μακροπρόθεσμα να φθηναίνουν τα εμπορεύματά τους μόνο μέσω της συσσώρευσης και της καινοτομίας (οι οποίες αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας)⁴.

Αυτός ο «επαναστατικός» ρόλος των καπιταλιστών διαφέρει από τις σχετικά συντηρητικές τάσεις των προγενέστερων σφετεριστών της υπερ-εργασίας, όπως οι δουλοκτήτες και οι φεουδάρχες. Διαφέρει επίσης από τη συμπεριφορά άλλων τύπων ιδιοκτητών, που προη-

γούνται αλλά και συνυπάρχουν με τον καπιταλισμό, ιδίως των γαιοκτημόνων, των δανειστών χρήματος και των εμπόρων. Οι τρεις τελευταίοι κοινωνικοί φορείς μπορούν να συνδεθούν με διάφορους τρόπους παραγωγής, περιλαμβανομένου του δουλοκτητικού, του φεουδαρχικού και του καπιταλιστικού καθεστώτος. Συνδεδεμένοι μ' ένα καπιταλιστικό καθεστώς, οι τρεις αυτοί φορείς, όπως και οι καπιταλιστές, είναι ενδεχόμενο να εξαναγκαστούν να εμπλακούν σε ανταγωνισμό, ωστόσο ούτε προΐστανται της παραγωγής εμπορευμάτων ούτε τα εισοδήματά τους προέρχονται άμεσα από την ιδιοποίηση υπεραξίας από μέρους της μισθωτής εργασίας⁵. Κατά συνέπεια, δεν έχουν το υποχρεωτικό κίνητρο των καπιταλιστών να αναπτύσσουν τις παραγωγικές δυνάμεις μέσω της συσσώρευσης και του μετασχηματισμού των μεθόδων παραγωγής. Οι γαιοκτήμονες εισπράττουν γαιοπρόσοδο μέσω του ελέγχου των δώρων της φύσης, τα οποία πρέπει να χρησιμοποιήσουν οι καπιταλιστές προκειμένου να παραγάγουν εμπορεύματα. Οι δανειστές χρήματος ελέγχουν την πρόσβαση στο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο και απαιτούν κάποιο τόκο για το δανεισμό του. Οι έμποροι αγοράζουν φθηνά και πωλούν ακριβά. Μ' αυτό τον τρόπο, τα εισοδήματα αυτών των φορέων πηγάζουν από ένα μονοπωλιακό έλεγχο κάποιων κρίσιμων εισροών ή από κάποιους έξυπνους χειρισμούς, και όχι από το μετασχηματισμό ενός παραγωγικού καθεστώτος που ούτε καν ελέγχουν⁶.

Ο αναδύομενος κοινωνικός σχηματισμός της Ρωσίας

Με την κατάργηση του κεντρικού σχεδιασμού, την αναίρεση των ελέγχων των τιμών και την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων στη Ρωσία, προέκυψε ένα καθεστώς αγοράς. Τα αγαθά που παράγονται από τις πρόσφατα δημιουργημένες ιδιωτικές επιχειρήσεις ή από τις ιδιωτικοποιημένες πρώην κρατικές επιχειρήσεις πωλούνται σε άλλες επιχειρήσεις ή σε ατομικούς καταναλωτές. Ωστόσο, η Ρωσία διαθέτει μια πολύ μερική και στρεβλωμένη αγορά. Οι μισές ή και περισσότερες από τις συναλλαγές της εγχώριας οικονομίας κατά τα τελευταία χρόνια βασίστηκαν σε ανταλλαγές ή σε υποκατάστατα του χρήματος⁷. Σε πολλές περιπτώσεις τα αγαθά διανέμονται χωρίς κανενός είδους πληρωμή και, παρ' όλα αυτά, οι παραδόσεις συνεχίζονται, όπως αποδεικνύεται από την περιοδική συσσώρευση ενός τεράστιου απλήρωτου εμπορικού χρέους⁸. Οι εργάτες διατηρούνται και συνεχίζουν να εργάζονται και να παράγουν κάποιο προϊόν, παρά την απουσία ιδιαίτερης πραγματικής ζήτησης για το προϊόν (από το 1990, η οικονομική παραγωγή της Ρωσίας μειώθηκε περίπου στο μισό, ωστόσο η ανεργία είναι ακόμα σχετικά χαμηλή)⁹. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα αγαθά που παράγουν οι εργάτες αποδίδονται σ' αυτούς ως μισθός σε είδος¹⁰. Φαίνεται ότι οι επιχειρήσεις παράγουν και κρατούν τους εργάτες τους, τουλάχιστον εν μέρει, για άλλους λόγους, και όχι με βάση υπολογισμούς της αγοράς.

Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, σε κάποιο βαθμό, η ρωσική οικονομία χαρακτηρίζεται από μια παραγωγή όχι για τις πωλήσεις, αλλά για να συγκρατήσει την απασχόληση των εργατών και να προμηθεύσει προϊόντα σε άλλες επιχειρήσεις, στη βάση παραδοσιακών δι-επιχειρησιακών σχέσεων, που χρονολογούνται από την εποχή της σχεδιασμένης σοβιετικής οικονομίας. Η «κανονική οικονομία της αγοράς», την οποία υποσχέθηκαν οι

ρώσοι νεοφιλελεύθεροι που είναι υπεύθυνοι για τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής, δεν φαίνεται ακόμα τόσο κανονική στη Ρωσία. Θα πρέπει, ωστόσο, να παραδεχτούμε ότι η Ρωσία, παρά το ότι από ορισμένες απόψεις διαφέρει από το είδος των σχέσεων αγοράς που συναντάμε στο δυτικό καπιταλισμό, διαθέτει μια παραλλαγή οικονομίας της αγοράς. Η σημαντικότερη διαφορά μεταξύ της οικονομίας της Ρωσίας και του καπιταλιστικού καθεστώτος έχει να κάνει με τη σχέση μεταξύ των νεόπλουτων της Ρωσίας και των εργατών της.

Τα πρόσφατα ιδιωτικοποιημένα μέσα παραγωγής της Ρωσίας κατέχονται και ελέγχονται από μια διακριτή τάξη. Ένα σημαντικό ποσοστό των μη-χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων κατέληξε στην ουσιαστική κατοχή και τον έλεγχο των πρώην γενικών τους διευθυντών (και, σε πολλές περιπτώσεις, μ' ένα ονομαστικό μερίδιο ιδιοκτησίας για λογαριασμό των εργατών)¹¹. Οι ιδιώτες αυτοί απασχολούν εργαζομένους που εμφανίζονται να είναι μισθωτοί εργάτες.

Ωστόσο, δεν είναι σαφές ότι οι υπάλληλοι των ρωσικών επιχειρήσεων μπορούν να περιγραφούν ως μισθωτοί εργάτες με τη μαρξική έννοια του όρου. Πρώτον, δεν πληρώνονται κανονικά. Ένα ειδοποιό χαρακτηριστικό της νέας ρωσικής οικονομίας είναι ότι μόνο μια μειοψηφία ρώσων εργατών πληρώνονται έγκαιρα και στο σύνολο των αποδοχών τους ανά πάσα στιγμή¹². Δεύτερον, φαίνεται ότι η πραγματική αμοιβή που εισπράττουν οι εργάτες δεν καλύπτει ούτε το μεγαλύτερο μέρος της υλικής τους αναπαραγωγής. Αν οι ρώσοι εργάτες επαφίονταν στους μισθούς τους προκειμένου να επιβιώσουν, μέχρι σήμερα, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, θα είχαν πεθάνει της πείνας. Το επίπεδο διαβίωσης των εργατών έχει πέσει πολύ πιο κάτω από αυτό που θεωρείτο κανονικό επίπεδο διαβίωσης, αλλά ακόμα και το υποβαθμισμένο αυτό επίπεδο δεν καλύπτεται από τους πραγματικούς μισθούς. Ένα μεγάλο μέρος της αναπαραγωγής των εργατών προέρχεται από άλλες πηγές, όπως τρόφιμα που προέρχονται από την καλλιέργεια μικρών ιδιοκτητών χωραφιών και η οικοτεχνία (ως δεύτερη απασχόληση) και το εμπόριο των προϊόντων της¹³. Οι ρώσοι εργάτες δεν έχουν καταστεί ακόμα διπλά ελεύθεροι, εφόσον διατηρούν σημαντικές πηγές υλικών στηριγμάτων πέραν αυτών που θα προέρχονταν από την ικανότητά τους να δημιουργούν κέρδη για τον καπιταλιστή εργοδότη τους. Εκτός της αυτο-τροφοδοσίας τους από τα μικρά ιδιόκτητα χωράφια τους και την οικοτεχνία, οι εργάτες παραμένουν σε θέσεις εργασίας οι οποίες μόνο κατά διαστήματα πληρώνουν χρηματικούς μισθούς, γιατί εισπράττουν, παρ' όλα αυτά, κάποιες πρόσθετες παροχές, όπως η επιδότηση της κατοικίας, των δαπανών για το σχολείο και τους παιδικούς σταθμούς, την υγεία κ.λπ. Οι πρόσθετες αυτές παροχές, αλλά και οι περιστασιακές πληρωμές χρηματικών μισθών, αποτελούν μάλλον ένα κατάλοιπο δικαίωμα που χρονολογείται από το πρώην σοβιετικό καθεστώς, και όχι μια πληρωμή ως συνθήκη προκειμένου οι εργάτες να δημιουργήσουν κέρδη.

Το σημαντικότερο για τους σκοπούς μας είναι ότι το εισόδημα της νέας εύπορης τάξης της Ρωσίας δεν προκύπτει κυρίως άμεσα από μια καπιταλιστική ιδιοποίηση υπεραξίας – δηλ. δεν προέρχεται από την απασχόληση μισθωτής εργασίας με σκοπό την παραγωγή προϊόντων προς πώληση στην αγορά, προϊόντων η αξία των οποίων υπερβαίνει το κόστος του μισθού. Οι κύριες πηγές υψηλών εισοδημάτων στη Ρωσία είναι οι εξής: 1) εξαγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου, 2) κατοχή/έλεγχος αστικής γης και κτιρίων, 3) δανεισμός χρήματος στο κράτος, 4) εμπόριο, 5) κερδοσκοπία, 6) υπεξαίρεση εισοδήματος από επιχει-

ρήσεις, 7) κλοπή δημόσιων ταμείων, 8) εκβιασμός. Ας εξετάσουμε καθεμιά από αυτές με τη σειρά¹⁴.

Τα έσοδα από πετρέλαιο και φυσικό αέριο

Ένα μεγάλο μέρος του τεράστιου εισοδήματος των νεόπλουτων της Ρωσίας προέρχεται άμεσα ή έμμεσα από την εξαγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου. Δεδομένου ότι το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο αποτελούν τις κύριες εξαγωγές της Ρωσίας στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά, συνιστούν την κύρια πηγή σκληρού συναλλάγματος, το οποίο οι νεόπλουτοι της Ρωσίας αναζητούν περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο. Το 1997, οι εξαγωγές ορυκτών ανήλθαν σε 32,5 δισ. δολάρια, αποτελώντας το 46% του συνόλου των εξαγωγών της Ρωσίας (Goskomstat of Russia 1999: 386).

Τα πλούσια αποθέματα της Ρωσίας σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο έπεσαν στα χέρια των πρώην υψηλόβαθμων σοβιετικών αξιωματούχων, των στελεχών της Κομσομόλ, των αξιωματούχων των κρατικών τραπεζών και των πρωταγωνιστών της σκιάδους οικονομίας. Ο πρώην πρωθυπουργός Βίκτωρ Τσερνομύριντιν αποτελεί ένα σύμβολο αυτής της διαδικασίας. Υπουργός Φυσικού Αερίου κατά τη σοβιετική εποχή, αναδείχθηκε στο μεγαλύτερο μέτοχο της Gazprom, του ιδιωτικοποιημένου μονοπωλίου φυσικού αερίου που υπολογίζεται ότι συγκεντρώνει το 20 έως 35% των παγκόσμιων αποθεμάτων φυσικού αερίου¹⁵.

Σ' ένα καπιταλιστικό καθεστώς, τα κέρδη που εισπράττει μια επιχείρηση η οποία παράγει αργό πετρέλαιο και φυσικό αέριο μπορούν, κατά τη μαρξική άποψη, να επιμεριστούν σε τρία μέρη. Πρώτον, η επιχείρηση ιδιοποιείται υπεραξία από τους μισθωτούς εργάτες. Ωστόσο, μια επιχείρηση που αντλεί πετρέλαιο και φυσικό αέριο απαιτεί μικρή δαπάνη τρέχουσας εργασιακής δύναμης, σε σχέση με τις επενδύσεις σε εξοπλισμό και τις παρελθούσες δαπάνες για τη διάνοιξη φρεάτων και την εγκατάσταση αγωγών. Κατά συνέπεια, μόνο ένα μικρό μέρος της υπεραξίας δημιουργείται από την άμεση εργασία που δαπανάται κάθε χρόνο στην παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου. Η ιδιαίτερα υψηλή αναλογία σταθερού κεφαλαίου (επενδυμένου σε μέσα παραγωγής) προς μεταβλητό κεφάλαιο (επενδυμένου σε εργασιακή δύναμη) σημαίνει ότι η ανταγωνιστική τιμή παραγωγής του πετρελαίου και του φυσικού αερίου θα είναι σημαντικά υψηλότερη από την εργασιακή αξία αυτών των εμπορευμάτων. Ο μηχανισμός τιμολόγησης ανακατανέμει μέρος της υπεραξίας που δημιουργείται σε άλλους κλάδους, οι οποίοι χρησιμοποιούν σχετικά υψηλότερες ποσότητες εργασιακής δύναμης, στις τσέπες των παραγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου¹⁶. Αυτή η διαδικασία ανακατανομής είναι η δεύτερη πηγή κέρδους για την παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου, η οποία υπερβαίνει κατά πολύ την υπεραξία που παράγεται από την άμεση εργασία σ' αυτό τον κλάδο¹⁷.

Το καθεστώς του αργού πετρελαίου και του φυσικού αερίου ως φυσικών υλικών παίζει επίσης ρόλο στη ροή του κέρδους. Οι επιχειρήσεις αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου πωλούν φυσικά υλικά που αντλούνται από τη γη και πωλούνται έχοντας υποστεί μικρή κατεργασία σ' αυτή τη φάση. Ο ιδιοκτήτης του πετρελαίου και του αερίου στη γη εισπράττει κάποια πρόσοδο, όπως και ο ιδιοκτήτης ακαλλιέργητης γης¹⁸. Αν η παραγωγός εταιρεία δεν είναι ιδιοκτήτης της γης, καταβάλλει στο γαιοκτήμονα μια πρόσοδο, η οποία στην περίπτω-

ση του πετρελαίου και του αερίου αποκαλείται δικαίωμα εκμετάλλευσης. Αν η παραγωγός εταιρεία είναι και ιδιοκτήτης της γης, εισπράττει την πρόσοδο, η οποία πλέον εμφανίζεται ως μέρος των κερδών της. Οι πρόσοδοι για ιδιοκτήτες εκτάσεις συνιστούν την τρίτη πηγή κερδών μιας εταιρείας παραγωγού πετρελαίου και αερίου¹⁹. Όπως σημειώνει ο Μαρξ, μια φυσική εισροή «δεν αποτελεί πηγή πλεονάσματος κέρδους, παρά μόνο τη φυσική της βάση» (Marx 1967, τόμ. III: 647). Πηγή της προσόδου είναι η υπεραξία που δημιουργείται κατά την καπιταλιστική παραγωγή, μέρος της οποίας αναδιανέμεται στο γαιοκτήμονα.

Ακόμα και στην καπιταλιστική Δύση, ένας παραγωγός αργού πετρελαίου και αερίου είναι μόνο εν μέρει καπιταλιστής. Το μέρος του κέρδους που προέρχεται από τους εργάτες του είναι άμεσα ιδιοποιημένη υπεραξία και το μέρος που ανακατανέμεται λόγω του υψηλού κόστους του σταθερού κεφαλαίου παριστά ένα μερίδιο της συνολικής δεξαμενής υπεραξίας που δημιουργεί η μισθωτή εργασία ως σύνολο, έτσι ώστε να διατηρείται το μέσο ποσοστό κέρδους στο συνολικό κεφάλαιο που πρέπει να επενδυθεί στον κλάδο του πετρελαίου και του αερίου. Ωστόσο, το μέρος του εισοδήματος που αποτελεί την πρόσοδο, το οποίο στην παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου ενδέχεται να είναι μεγάλο, δεν αποτελεί καπιταλιστικό εισόδημα²⁰. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ακόμα και όταν τα δικαιώματα εκμετάλλευσης καταβάλλονται από τις εταιρείες πετρελαίου σε ιδιώτες γαιοκτήμονες ή σε ταμεία της πολιτείας, η οικονομική και πολιτική ισχύς των εταιρειών πετρελαίου μπορεί να τους επιτρέπει να ιδιοποιούνται μέρος της προσόδου μέσω της επιβολής χαμηλών δικαιωμάτων εκμετάλλευσης. Για το λόγο αυτό, μέρος των κερδών της παραγωγής πετρελαίου ή αερίου που αντλείται από γη η οποία δεν αποτελεί ιδιοκτησία της παραγωγού εταιρείας ενδέχεται να αποτελεί καλυμμένη πρόσοδο.

Οι νέοι ιδιώτες παραγωγοί πετρελαίου και αερίου της Ρωσίας έχουν μια μοναδική κατάσταση. Απέκτησαν τις πηγές και τους αγωγούς πετρελαίου και αερίου που είχαν δημιουργηθεί όχι από καπιταλιστικές επενδύσεις, αλλά από επενδύσεις που είχαν γίνει υπό το προηγούμενο κρατικό σοσιαλιστικό καθεστώς. Οι νέοι βαρόνοι του πετρελαίου και του αερίου απέκτησαν αυτά τα κεφαλαιουχικά αγαθά δωρεάν ή έναντι ενός μικρού κλάσματος της πραγματικής τους αξίας και, παρ' όλα αυτά, πωλούν πετρέλαιο και αέριο στις τιμές της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς. Όπως ακριβώς το πετρέλαιο και το αέριο αποτελούν δώρα της φύσης, έτσι και οι πετρελαιοπηγές και οι αγωγοί αποτελούν πρακτικά ένα δώρο που το προσέφερε η εργασία των ανθρώπων υπό το προηγούμενο σοβιετικό κρατικό σοσιαλιστικό καθεστώς – ένα δώρο που ούτε καν συντηρείται και, πολύ περισσότερο, δεν αντικαθίσταται, δεν εκσυγχρονίζεται και δεν επεκτείνεται στις παρούσες συνθήκες. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το μέρος του κέρδους που εισπράττουν οι ρώσοι βαρόνοι του πετρελαίου και του αερίου, το οποίο προέρχεται από την ανακατανομή της υπεραξίας για τη διατήρηση του μέσου ποσοστού κέρδους για το μεγάλης έκτασης πάγιο κεφάλαιο που απαιτεί ο κλάδος πετρελαίου και αερίου, αποτελεί μια μη-καπιταλιστική εισροή εισοδήματος. Εφόσον αυτή η ανακατανομή εισοδήματος αποτελεί μια απόδοση όχι των επενδύσεων που έκαναν οι βαρόνοι του πετρελαίου, αλλά (πρακτικά) ένα δώρο του παλαιού καθεστώτος προς τους νέους βαρόνους του πετρελαίου, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος προσόδου.

Πέραν αυτού, ενώ οι ρώσοι βαρόνοι του πετρελαίου και του αερίου από τεχνική άποψη δεν είναι κάτοχοι της γης, η οποία επισήμως συνεχίζει να ανήκει στο κράτος, με δεδομένη

τη δουλοπρεπή στάση της ρωσικής κυβέρνησης απέναντι στη χρηματο-οικονομική ολιγαρχία, είναι πιθανό ότι κατακρατούν το μεγαλύτερο μέρος της προσόδου για τις εκτάσεις που παράγουν πετρέλαιο και αέριο²¹. Μόνο ένα σχετικά μικρό ποσοστό των κερδών από την εργασία των σημερινών εργατών του κλάδου αποτελεί καπιταλιστικό εισόδημα, και το υπόλοιπο βασίζεται στα δώρα της φύσης συν τη σοβιετική κληρονομιά. (Το ζήτημα από πού προέρχεται αυτή η αναδιανεμόμενη εισροή υπεραξίας σ' αυτή την περίπτωση θα εξεταστεί στη συνέχεια).

Άλλες πηγές εισοδήματος της νέας τάξης ιδιοκτητών της Ρωσίας

Τα ακίνητα της Μόσχας, της Πετρούπολης και των περιχώρων τους έχουν αποκτήσει πολύ υψηλές αξίες και τα ενοίκια που πληρώνονται για πολλές περιουσίες κινούνται στα επίπεδα των άλλων μεγαλουπόλεων του πλανήτη. Η ζήτηση γης από τις διάφορες ξένες εταιρείες και άτομα, που ελπίζουν να κερδίσουν χρήματα στη Ρωσία, αποτελεί τον κύριο παράγοντα που ευθύνεται για τα υψηλά ενοίκια. Όσοι κατόρθωσαν να αποκτήσουν κάποιο έλεγχο στη γη και τα κτίρια αυτών των δύο μητροπόλεων έγιναν πολύ πλούσιοι. Αυτό που εισπράττουν είναι γαιοπρόσδοος, σε συνδυασμό με μια υπό μορφή ενοικίου αμοιβή για τις επενδύσεις σε κτίρια και υποδομή που χρονολογούνται από τη σοβιετική εποχή, και όχι κάποιο καπιταλιστικό κέρδος.

Μεταξύ των πέντε πλουσιότερων και ισχυρότερων ανθρώπων της Ρωσίας το 1994, οι τέσσερις ήταν τραπεζίτες²². Οι τράπεζες που ελέγχονται από τη νέα ολιγαρχία της Ρωσίας δεν επιτελούν την παραδοσιακή τραπεζική λειτουργία του δανεισμού ιδιωτικών επιχειρήσεων. Ανάμεσα στις πλέον επικερδείς δραστηριότητές τους είναι και ο δανεισμός της ρωσικής κυβέρνησης, μέσω της αγοράς κρατικών ομολόγων. Τα ρωσικά κρατικά ομόλογα απέδωσαν αξιοσημείωτα υψηλά επιτόκια, ακόμα και σε σχέση με τον πληθωρισμό. Το μέσο ετήσιο πραγματικό επιτόκιο των ρωσικών κρατικών ομολόγων εκτιμάται σε 77% για το 1995, σε 44% για το 1996 και 11% για το 1997 (Menshikov 1999). Τα τεράστια αυτά ποσά τόκων, που χρηματοδοτήθηκαν από τον κρατικό προϋπολογισμό (και σε κάποιο βαθμό από το ΔΝΤ και άλλες δυτικές πηγές χρηματοδότησης της ρωσικής κυβέρνησης), αποτέλεσαν ένα σημαντικότερο τμήμα των υψηλών εισοδημάτων της νέας τάξης ιδιοκτητών της Ρωσίας²³.

Ένα άλλο τμήμα του εισοδήματος των νεόπλουτων της Ρωσίας έχει τη μορφή του εμπορικού κέρδους από ανταλλαγές. Η περιουσία του Μπορίς Μπερεζόφσκι, του πολιτικά ισχυρότερου μέλους της ρωσικής ολιγαρχίας τα τελευταία χρόνια, άρχισε από μια μάντρα όπου πωλούσε ρωσικά αμάξια. Η εισαγωγή πολυτελών αυτοκινήτων και άλλων ακριβών καταναλωτικών αγαθών από τη Δύση έχει αποβεί επικερδής επιχείρηση στη Ρωσία. Οι τιμές λιανικής πώλησης αυτών των αγαθών βρίσκονται συχνά σε πολύ υψηλότερα επίπεδα απ' ό,τι στη Βόννη ή τη Νέα Υόρκη.

Η κερδοσκοπία αποτελεί έναν ξεχωριστό τρόπο απόκτησης εισοδήματος, που συνεπάγεται την αγορά ενός περιουσιακού στοιχείου με την ελπίδα της δυνατότητας μεταπώλησής του όταν η τιμή του στην αγορά θα είναι αυξημένη. Η κερδοσκοπία, μαζί με το δανεισμό

του κράτους, υπήρξε μια από τις κυριότερες πηγές εισοδήματος των νέων τραπεζιτών της Ρωσίας. Ιδίως στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η κερδοσκοπία σε ξένο συνάλλαγμα, πολύτιμα μέταλλα και ασφαλιστικούς τίτλους παρήγαγε ένα μεγάλο μέρος των εσόδων των τραπεζιτών.

Η ύφεση και το οικονομικό χάος που κυριεύσαν τη Ρωσία το 1992, και που δεν έχουν εξαλειφθεί ακόμα, κατέστησαν ένα μεγάλο μέρος των μη-χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, αν εξαιρέσουμε απ' αυτές τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην ενέργεια και το μέταλλο, ζημιογόνες, ακόμα και τεχνικά χρεοκοπημένες. Δύσκολα μπορούμε να έχουμε αξιόπιστα δεδομένα σχετικά με την κερδοφορία της ρωσικής οικονομίας. Η ρωσική βιομηχανία διαιρείται σε δέκα κλάδους, ένας από τους οποίους, αυτός της ηλεκτρικής ισχύος, βρίσκεται ακόμα υπό κρατική ιδιοκτησία. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία (Goskomstat of Russia 1999: 186-97), από τους άλλους εννέα βιομηχανικούς κλάδους, μόνο τα καύσιμα και τα μη-σιδηρά μέταλλα είχαν θετικά κέρδη το 1998, τη χρονιά που η Ρωσία δοκίμασε μια χρηματο-οικονομική κρίση. Το 1996 και το 1997, τα καταγεγραμμένα κέρδη του τομέα των καυσίμων ξεπέρασαν τα συνολικά καταγεγραμμένα κέρδη όλων των υπόλοιπων κλάδων της βιομηχανίας ως σύνολο (εξαιρουμένου του υπό κρατική ιδιοκτησία κλάδου της ηλεκτρικής ισχύος)²⁴. Οι επίσημες στατιστικές δείχνουν ότι το 1996 το 50,6% του συνόλου των επιχειρήσεων καταγράφουν ζημιές. Για το 1997 το ποσοστό αυτό είναι 50,1% και για το 1998 55,2% (Goskomstat of Russia 1999: 318). Ένας πρώην αντιπρόεδρος της Μοζμπίνσενσμπανκ, μιας από τις εξέχουσες τράπεζες της Ρωσίας (πριν από τη χρηματο-οικονομική κρίση), εκτιμούσε ότι μόνο το 15-30% των ρωσικών επιχειρήσεων ήταν κερδοφόρες το 1999, μια σχετικά καλή χρονιά για την οικονομία (συνέντευξη με τον Ανατόλι Μιλιούκοφ, 10 Νοέμ. 1999).

Στις περισσότερες ρωσικές μη-χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις δεν πραγματοποιείται καμιά υπεραξία. Οι εργάτες δεν μπορούν να πληρωθούν ούτε αυτό που τους οφείλεται. Παρ' όλες αυτές τις συνθήκες, οι επικεφαλής αυτών των επιχειρήσεων έχουν βρει τρόπους να εισπράττουν υψηλά εισοδήματα ακόμα και από μη-κερδοφόρες επιχειρήσεις. Ένας συνηθισμένος τρόπος με τον οποίο πετυχαίνουν κάτι τέτοιο είναι το στήσιμο μιας εταιρείας που ελέγχεται κρυφά από την κεφαλή της επιχείρησης, από την οποία η πρώτη επιχείρηση αγοράζει υλικά. Η εταιρεία λοιπόν αυτή αγοράζει υλικά και τα μεταπωλεί στην επιχείρηση με μεγάλο περιθώριο κέρδους ή εισπράττει μεγάλες αμοιβές για την προσφορά υπηρεσιών συμβούλου ή άλλες υπηρεσίες αμφίβολης αξίας. Μ' αυτό τον τρόπο, απορροφάται από την επιχείρηση ένα σημαντικό εισόδημα, παρὰ το ότι αυτή δεν είναι κερδοφόρα²⁵. Η απομύζηση των εισοδημάτων της επιχείρησης με τέτοιες μεθόδους, ακόμα και όταν υλοποιείται από τους ανθρώπους που ελέγχουν τη δεδομένη επιχείρηση και ενδεχομένως κατέχουν μέρος των μετοχών της, είναι μια μορφή εμπορικού και όχι καπιταλιστικού κέρδους.

Οι έλεγχοι επί των περιουσιακών στοιχείων του δημοσίου είναι τόσο χαλαροί, ώστε συστηματικά εξαφανίζονται τεράστια ποσά στα χέρια ασυνείδητων και καλά δικτυωμένων επιτηδίων. Ένας διευθυντής του αντίστοιχου Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους της Ρωσίας περιέγραψε δύο τέτοιες περιπτώσεις. Στην πρώτη περίπτωση, ένα ποσό ίσο με 1 δις. δολάρια, που είχε διατεθεί από το Κοινοβούλιο για την ανασυγκρότηση της Τσετσενίας μετά τον πόλεμο του 1994-'96, πολύ απλά εξαφανίστηκε. Στη δεύτερη περίπτωση, το ένα τρί-

το ενός δανείου της Παγκόσμιας Τράπεζας προς τη Ρωσία, ύψους 90 εκ. δολαρίων, διοχετεύτηκε σε άγνωστα άτομα (Sokolov 1998).

Ένα σημαντικό μέρος των νεόπλουτων της Ρωσίας αποτελείται από μέλη οργανωμένων εγκληματικών ομάδων. Ορισμένα μέσα για την άντληση εσόδων που έχουν στη διάθεσή τους εμπίπτουν στις πιο πάνω κατηγορίες, όπως η ενοικίαση κτιρίων, ο δανεισμός χρημάτων και η εμπορική δραστηριότητα. Στις περιπτώσεις αυτές, αυτό που τους διαφοροποιεί από τους μη-εγκληματίες είναι οι παράνομες και συχνά βίαιες μέθοδοι που χρησιμοποιούν για τη συλλογή των οφειλών τρίτων. Χαρακτηριστική του οργανωμένου εγκλήματος είναι ωστόσο η πρακτική της απόσπασης μεγάλων ποσών από ιδιωτικές επιχειρήσεις υπό την απειλή της βίας, σε ανταπόδοση καμιάς απολύτως υπηρεσίας. Μια μελέτη του 1994 εκτιμούσε ότι το 70 έως 80% των ιδιωτικών τραπεζών και επιχειρήσεων των μεγαλύτερων ρωσικών πόλεων ήταν υποχρεωμένες να καταβάλουν πληρωμές «προστασίας» ίσες με το 10 έως 20% των εσόδων τους (*The New York Times*, 10 Ιαν. 1994, αναφορά σε μελέτη που έγινε για το ρώσο πρόεδρο).

Όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι η καπιταλιστική κερδοφορία απουσιάζει εντελώς στη Ρωσία. Κάποιες επιχειρήσεις καταφέρνουν να δημιουργήσουν κέρδη από την εργασία των υπαλλήλων τους, παρά τη σοβαρή ύφεση και το κοινωνικό χάος²⁶. Το ζήτημα είναι ότι η καπιταλιστική κερδοφορία δεν αποτελεί σημαντικό κομμάτι των εισοδημάτων της νέας τάξης κατόχων μεγάλων περιουσιών της Ρωσίας. Αντίθετα, τα εισοδήματά τους προέρχονται κυρίως από μη-καπιταλιστικές σχέσεις.

Αν όμως το νέο κοινωνικο-οικονομικό καθεστώς της Ρωσίας δεν είναι καπιταλιστικό, τότε τι είναι; Υπάρχει μια αποσυσχέτιση μεταξύ των παραγωγικών δραστηριοτήτων της πλειοψηφίας του πληθυσμού και των εισοδημάτων της νέας κυρίαρχης τάξης. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ασχολείται σ' ένα συνδυασμό αυτο-τροφοδοσίας, μικρής παραγωγής και εμπορίου, και περιορισμένης εργασίας σε πρώην κρατικούς θεσμούς, που αποφέρουν έναν ακανόνιστα καταβαλλόμενο μισθό και κάποιες πρόσθετες παροχές. Η τάξη των κατόχων περιουσιών δεν αντλεί το εισόδημά της κυρίως ως πλεόνασμα το οποίο ιδιοποιείται από την τρέχουσα εργασία του πληθυσμού. Τα κύρια εισοδήματα των κατόχων περιουσίας έχουν μια διπλή προέλευση. Για να χρησιμοποιήσουμε μια ελαφρά εκδοχή της ορολογίας του Μαρξ που αναφέραμε προηγουμένως, η «βάση» αυτού του εισοδήματος αποτελείται από τα πλούτη της φύσης (γη και αποθέσεις πολύτιμων πρώτων υλών) συν τα υπολείμματα του παραγωγικού μηχανισμού που είχε οικοδομηθεί υπό το σοβιετικό κρατικό σοσιαλισμό – υποδομή (μεταφορές, επικοινωνίες και εγκαταστάσεις παροχής ενέργειας), πετρελαιοπηγές, αγωγοί, ορυχεία, εργοστάσια, κτίρια γραφείων, μεγάλες πόλεις και πρότυπα δι-επιχειρησιακού εφοδιασμού ανεξάρτητα από κριτήρια κέρδους. «Πηγή» αυτών των μεγάλων εισοδημάτων είναι η υπεραξία που δημιουργείται από τη μισθωτή εργασία στο παγκόσμιο καπιταλιστικό καθεστώς εκτός της Ρωσίας.

Η υπεραξία που παράγεται εκτός της Ρωσίας μεταφέρεται στα χέρια της τάξης των κατόχων μεγάλων περιουσιών της Ρωσίας μέσω δύο βασικών διαδικασιών. Η μία είναι μέσω της εξαγωγής φυσικών υλών στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά, η οποία δημιουργεί τεράστια εισοδήματα σε σκληρό νόμισμα. Η δεύτερη είναι μια περισσότερο πολιτική παρά οικονομική εισροή σκληρού συναλλάγματος στη Ρωσία. Πρόκειται για τα δάνεια και τις πα-

ροχές του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και των δυτικών κυβερνήσεων²⁷. Ενώ η οικονομική εισροή προκύπτει από τη δίψα για τις ρωσικές πρώτες ύλες, η πολιτική εισροή στοχεύει στο να αποτρέψει την επανεμφάνιση του κρατικού σοσιαλισμού στη Ρωσία και να εξασφαλίσει την αποδοχή της παγκόσμιας κυριαρχίας του NATO (και των ΗΠΑ) από μέρους της Ρωσίας. Οι δύο αυτές εισροές στη Ρωσία έχουν τις αντίστοιχες τους εκροές. Η πρώτη είναι η διαφυγή κεφαλαίων, που εκτιμάται σε 140 δισ. δολάρια από το 1992 ως το 1998, καθώς η τάξη των ρώσων ιδιοκτητών αποστέλλει τα κεφάλαιά της στο εξωτερικό για ασφαλή φύλαξη (Institute of International Finance 1999: 10). Η δεύτερη είναι η πληρωμή καταναλωτικών αγαθών πολυτελείας, που εισάγονται από τη Δύση για την ικανοποίηση του κακόγουστου lifestyle των νέων πλουσίων της Ρωσίας. Οι επενδύσεις στη ρωσική οικονομία δεν αποτελούν σημαντικό μερίδιο των χρηματο-πιστωτικών εισροών: από το 1990, οι επενδύσεις κεφαλαίου στη Ρωσία έχουν μειωθεί κατά 78% (Goskomstat of Russia 1999: 341).

Δύσκολα μπορούμε να βρούμε κατάλληλο όρο για έναν τέτοιο κοινωνικό σχηματισμό. Ο νέος ρόλος της Ρωσίας, ως προμηθεύτριας πρώτων υλών στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά και εισαγωγέα βιομηχανικών αγαθών (και τροφίμων) από τα κέντρα της παγκόσμιας καπιταλιστικής παραγωγής, δείχνει ότι μοιάζει με τα συστήματα απόσπασης που συναντάμε στο Κουβέιτ ή τη Σαουδική Αραβία. Ωστόσο, σε αντίθεση με τα συστήματα απόσπασης του Τρίτου Κόσμου, το ρωσικό καθεστώς δεν δημιουργήθηκε από τη διείσδυση του παγκόσμιου καπιταλισμού σ' αυτό που προηγουμένως ήταν μια παραδοσιακή αγροτική και χειροτεχνική οικονομία, με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις να επενδύουν για τη δημιουργία μιας υποδομής για την άντληση πρώτων υλών. Ο κεντρικός ρόλος που έπαιξε η σοβιετική κληρονομιά δείχνει ότι η Ρωσία έχει ένα ασύνηθες είδος κοινωνικού σχηματισμού υφαρπαγής, στο οποίο η βάση του εισοδήματος της κυρίαρχης τάξης δεν είναι η παρούσα εργασία του πληθυσμού, όπως συμβαίνει κανονικά σ' ένα καπιταλιστικό καθεστώς, αλλά, μάλλον, εμμέσως, η προηγούμενη εργασία του υπό το πρώην κρατικό σοσιαλιστικό καθεστώς. Η προηγούμενη αυτή εργασία, σε συνδυασμό με τα δώρα της φύσης, επιτρέπει σ' αυτή την τάξη να αντλεί ένα μεγάλο εισόδημα από την υπεραξία που δημιουργείται στον παγκόσμιο καπιταλισμό. Ο καλύτερος ίσως όρος για να περιγράψουμε αυτό το καθεστώς είναι το καθεστώς υφαρπαγής/απόσπασης, του οποίου η τάξη των ιδιοκτητών είναι ένα μίγμα γαιοκτημόνων, εμπόρων, δανειστών, κερδοσκοπών, ατόμων που απομυζούν ξένα εισοδήματα, καταχραστών της περιουσίας του δημοσίου και εκβιαστών, μαζί με κάποιους καπιταλιστές²⁸.

Θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι η πιο πάνω ανάλυση αποδίδει υπερβολική σημασία σε ορισμένα ανούσια χαρακτηριστικά του ρωσικού καθεστώτος, ενώ ταυτόχρονα υποβαθμίζει τα εκεί φυτώρια καπιταλιστικής ανάπτυξης. Μερικές φορές γίνεται επίκληση της αναλογίας του αδιάστατου πλουτοκράτη γαιοκτήμονα, προκειμένου να υποστηριχθεί πως, παρά το ότι στη Ρωσία εξακολουθούν πολλές μη-παραγωγικές και οπισθοδρομικές δραστηριότητες, αυτό είναι κάτι αντίστοιχο της εποχής του αδιάστατου γαιοκτήμονα των Ηνωμένων Πολιτειών. Στο κάτω κάτω, οι δεκαετίες μετά τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο είδαν τον πλουτισμό μέσω της κερδοσκοπίας, την καταλήστευση της δημόσιας και της ιδιωτικής περιουσίας, την ιδιωτική βία για την απόκτηση και την προστασία του πλούτου, και πολλές άλλες πρακτικές παρόμοιες με αυτές που συναντάμε σήμερα στη Ρωσία. Ωστόσο, η ίδια αυτή εποχή οδήγησε στη θεμελίωση της βιομηχανικής δύναμης των ΗΠΑ. Οι ρώσοι απολο-

γητές της νέας ολιγαρχίας, που σπούδασαν τη μαρξιστική θεωρία κατά τη σοβιετική περίοδο, συχνά υπερασπίζονται την εγκληματικότητα της σύγχρονης ρωσικής ελίτ, υποδεικνύοντας κάποιο «αναγκαίο» όσο και δυσάρεστο στάδιο πρωταρχικής συσσώρευσης, το οποίο σύντομα θα οδηγήσει τη Ρωσία σ' ένα αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό καθεστώς με όλες τις υποτιθέμενες αρετές του.

Η αναλογία αυτή έχει μια ολέθρια αδυναμία. Ο Collis Huntington και οι συνεταίροι του υφάρπαζαν τεράστιες εκτάσεις δημόσιας γης, όμως τις χρησιμοποίησαν προκειμένου να κοσμήσουν τις ΗΠΑ με σιδηροδρόμους. Κάποιοι άτυχοι ανταγωνιστές του John D. Rockefeller είδαν τις εγκαταστάσεις τους να ανατινάσσονται, όμως ο Rockefeller οικοδόμησε μια σύγχρονη αποδοτική εταιρεία διύλισης πετρελαίου. Η αμερικανική εποχή του αδιάστακτου γαιοκτήμονα συνδύαζε την κλοπή με την οικονομική πρόοδο. Στη Ρωσία βλέπουμε το πρώτο, χωρίς όμως το δεύτερο.

Η εποχή του αδιάστακτου γαιοκτήμονα δεν ήταν η γενέτειρα του καπιταλισμού των ΗΠΑ. Η εδραίωσή του είχε επιτευχθεί πριν από τον Εμφύλιο Πόλεμο. Η εποχή του αδιάστακτου γαιοκτήμονα σήμανε τη μετάβαση από τον καπιταλισμό των μικρής κλίμακας οικογενειακών επιχειρήσεων στον καπιταλισμό των επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας. Η ανάδυση μιας αγοράς χρηματο-πιστωτικών τίτλων, μαζί με το κίνητρο για την επίτευξη μονοπωλιακής εξουσίας, προκαλούσε μεγάλες ευκαιρίες για μη-παραγωγικές και αρπακτικές πρακτικές. Ωστόσο, το γεγονός αυτό υπήρξε μια παράπλευρη όψη της πραγματικής διαδικασίας οικοδόμησης γιγαντιαίων παραγωγικών επιχειρήσεων στους σιδηροδρόμους, τις επικοινωνίες μεγάλων αποστάσεων, το χάλυβα, τη συσκευασία κρέατος κ.ο.κ. Ο J. P. Morgan δεν επικεντρώθηκε στην κερδοσκοπία των χρεογράφων ή του δανεισμού του δημοσίου, αλλά χρηματοδότησε τη δημιουργία της AT & T και της U. S. Steel, δύο γιγαντιαίων παραγωγικών επιχειρήσεων. Αντίθετα, στη Ρωσία η τάξη των κατόχων μεγάλων ιδιοκτησιών επιταχύνει τον αφανισμό του παραγωγικού μηχανισμού της χώρας, ενώ παράλληλα πασχίζει να αποκομίσει υψηλά εισοδήματα μέσω αυτής της διαδικασίας.

Γιατί δεν αναδύεται ο καπιταλισμός στη Ρωσία

Η πρόσφατη ιστορία της Κίνας απέδειξε ότι είναι εφικτή η μετάβαση από τον κρατικό σοσιαλισμό στον καπιταλισμό. Ακολουθώντας μια στρατηγική πολύ διαφορετική της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής, η Κίνα από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 βρίσκεται σε μετάβαση προς ένα καπιταλιστικό καθεστώς²⁹. Η Κίνα σήμερα διαθέτει όλα τα κρίσιμα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού, περιλαμβανομένης μιας οικονομίας της αγοράς και ενός ευρέως ιδιωτικού τομέα, με μια ανεπτυγμένη σχέση μισθωτής εργασίας, που αποτελεί τη βάση ιδιοποίησης υπεραξίας από μια νέα καπιταλιστική τάξη. Οι μορφές ατομικής ιδιοκτησίας δεν είναι ακόμα επαρκώς καθορισμένες, ωστόσο αυτό δεν ανέκοψε την ανάπτυξη των κρίσιμων συνεπειών που σχετίζονται με τον καπιταλισμό, περιλαμβανομένης της ταχύρυθμης συσσώρευσης και της καινοτομίας³⁰.

Η αποτυχία της καπιταλιστικής ανάπτυξης στη Ρωσία προέρχεται από τη νεοφιλελεύθερη στρατηγική μετάβασης. Η καταλληλότητα αυτής της στρατηγικής για τη Ρωσία αποτέ-

λεσε αντικείμενο ευρείας κριτικής (Goldman 1994, Kotz and Weir 1997, Millar 1994, Murrell 1993, Weisskopf 1992). Θα μπορούσε κανείς να ασκήσει κριτική σε κάθε στοιχείο της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής: την άμεση αναίρεση του ελέγχου των τιμών, την περιοριστική φορολογική και νομισματική πολιτική, την εσπευσμένη ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, το άμεσο άνοιγμα στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά. Θα μπορούσε κανείς να δείξει πώς αυτές οι πολιτικές, μεμονωμένα και σε συνδυασμό μεταξύ τους, ήταν βέβαιο ότι θα παρήγαγαν στη Ρωσία μια άνευ προηγουμένου ύφεση. Οι περισσότερες κριτικές υπογραμμίζουν το τεράστιο κοινωνικό κόστος που επέβαλε αυτή η στρατηγική: οικονομική αποδυνάμωση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού, κατάρρευση της δημόσιας υγείας κ.λπ. Αυτό που υποστηρίζουμε εμείς εδώ είναι ότι η νεοφιλελεύθερη στρατηγική όχι μόνο παράγει κακά μακροοικονομικά αποτελέσματα και συνεπάγεται τεράστια κοινωνικά κόστη, αλλά επίσης εμποδίζει την καπιταλιστική ανάπτυξη που επιδιώκουν οι συνήγοροί της. Η ειρωνεία είναι ότι αυτοί που επιθυμούσαν περισσότερο απ' όλους τον καπιταλισμό στη Ρωσία, τόσο οι δυτικοί σύμβουλοι όσο και η νέα ρωσική ηγεσία, κατόρθωσαν να επιβάλουν μια στρατηγική μετάβασης που μπλοκάρισε την πραγματοποίηση του διακαώς επιθυμούμενου στόχου.

Η ιστορία δείχνει ότι οι επιτυχημένες μεταβάσεις στον καπιταλισμό οικοδομήθηκαν στη βάση ενός λειτουργικού, προϋπάρχοντος τρόπου παραγωγής. Ο καπιταλισμός, στις αρχές της ιστορικής του εμφάνισης, εξαρτιόταν από την προϋπάρχουσα αγροτική και χειροτεχνική οικονομία της Βρετανίας και της βορειοδυτικής Ευρώπης, όπως επίσης και από ένα καθεστώς παραγωγής –στην Αμερική– των κρίσιμων για την καπιταλιστική ανάπτυξη εισροών, που βασιζόταν στη δουλοκτησία. Η αγροτική και η χειροτεχνική οικονομία παρήγαγαν τα τρόφιμα και τις κρίσιμες πρώτες ύλες, προσέφεραν τη νέα μισθωτή εργασιακή δύναμη και επί κάποιο διάστημα αποτελούσαν την κύρια αγορά για τα νέα καπιταλιστικά προϊόντα. Η καπιταλιστική ανάπτυξη στις Ηνωμένες Πολιτείες στις απαρχές του 19ου αιώνα προχώρησε με μια παρόμοια εξάρτηση από τη δική της μικρο-αγροτική και χειροτεχνική οικονομία, όπως επίσης και από το δουλοκτητικό καθεστώς του Νότου, που προμήθευε τις κρίσιμες πρώτες ύλες.

Η σύγχρονη κινέζικη μετάβαση στον καπιταλισμό ακολουθεί την ίδια αρχή, αν και σ' ένα ιστορικά νέο περιβάλλον. Το πρώτο βήμα της κινέζικης καπιταλιστικής ανάπτυξης ήταν η αναδημιουργία μιας αγροτικής οικονομίας αγροτών. Ωστόσο, εξίσου σημαντικός ήταν ο ρόλος που έπαιξε ο υπό κρατική κατοχή και έλεγχο μη-αγροτικός τομέας. Το καθεστώς του κρατικού σοσιαλισμού της Κίνας προσέφερε μεταποιημένα προϊόντα-πρώτες ύλες για τις νέες μη-κρατικές επιχειρήσεις σε χαμηλές τιμές, χρησίμευσε ως κύρια αγορά για τα προϊόντα του, προσέφερε φθηνές πιστώσεις μέσω του κρατικού τραπεζικού συστήματος, συντήρησε ένα ευνοϊκό μακροοικονομικό περιβάλλον μέσω του μηχανισμού κεντρικού σχεδιασμού (περιλαμβανομένης της διατήρησης του ελέγχου των τιμών σ' όλη τη διάρκεια των πρώτων ετών της δεκαετίας του 1990), ήλεγξε τη διεθνή κίνηση αγαθών και κεφαλαίων κατά τρόπους επωφελείς για την εγχώρια καπιταλιστική ανάπτυξη και ανέλαβε τις μεγάλες, δημόσιας χρηματοδότησης, επενδύσεις υποδομής που αποτελούσαν προαπαιτούμενο της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η Κίνα, αγνοώντας τις συμβουλές των δυτικών ειδημόνων, απέρριψε κάθε στοιχείο νεοφιλελεύθερης στρατηγικής, κρατώντας μάλιστα σε μεγά-

λο βαθμό άθικτο το κρατικό σοσιαλιστικό καθεστώς, ενόσω δίπλα του αναπτυσσόταν με γοργούς ρυθμούς ένας καπιταλιστικός τομέας. Το γεγονός αυτό προσέφερε τη βάση για μια καπιταλιστική ανάπτυξη περισσότερο ταχύρυθμη απ' οποιαδήποτε άλλη που είχε καταγραφεί μέχρι τότε.

Ο τελικός λόγος για τον οποίο ο καπιταλισμός απέτυχε να αναπτυχθεί στη Ρωσία είναι ότι η Ρωσία, ακολουθώντας το νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα, ξήλωσε πολύ γρήγορα το προηγούμενο καθεστώς του κρατικού σοσιαλισμού³¹. Έτσι, στερήθηκε του θεμελίου πάνω στο οποίο θα μπορούσε να οικοδομήσει ένα νέο καπιταλιστικό καθεστώς. Η ιδέα της προσπάθειας μετατροπής των γιγαντιαίων κρατικο-σοσιαλιστικών επιχειρήσεων, που είχαν δημιουργηθεί ως τμήμα ενός ολοκληρωμένου, μονοπωλιακού, πατερναλιστικού, κεντρικά σχεδιασμένου οικονομικού μηχανισμού, σε καπιταλιστικές εταιρείες, μέσω της απλής ιδιωτικοποίησής τους και της κατάργησης του κεντρικού σχεδιασμού, ήταν παράλογη ευθύς εξαρχής. Το εγχείρημα της υλοποίησής της οδήγησε στο σημερινό αρπακτικό, που καταβροχθίζει οτιδήποτε οικοδομήθηκε υπό το καθεστώς του κρατικού σοσιαλισμού. Η νέα τάξη των μεγάλων ιδιοκτητών της Ρωσίας, ακολουθώντας το κίνητρο του κέρδους, όπως υποτίθεται ότι θα όφειλε να κάνει, διαπιστώνει ότι, απλούστατα, δεν είναι επικερδές το να προσπαθεί να λειτουργήσει τους προϋπάρχοντες παραγωγικούς θεσμούς ως κανονικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Η νεοφιλελεύθερη στρατηγική δημιουργήσε συνθήκες που περιλαμβάνουν μια ατέλειωτη ύφεση, πολύ σφικτές νομισματικές και πιστωτικές συνθήκες, εγγληματικές συμμορίες που περιμένουν να αφαιμάξουν το όποιο κέρδος εμφανιστεί και την κυριαρχία της όποιας υπάρχουσας εγχώριας αγοράς από ισχυρούς ξένους παραγωγούς – συνθήκες που καθιστούν τα περισσότερα είδη εγχώριας παραγωγικής δραστηριότητας μη επικερδή. Αυτό που δεν μπορεί να λειτουργήσει παραγωγικά αποσιλώνεται απ' οποιοδήποτε κομμάτι του που θα μπορούσε να έχει κάποια αξία, και ένα παραγωγικό καθεστώς που συντηρούσε ένα μέσο επίπεδο διαβίωσης για ένα σύνολο 150 εκατομμυρίων ανθρώπων παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανενεργό, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία αφήνεται να φροντίζει το χωραφάκι του κήπου της με την ελπίδα ότι θα αποφύγει τη λιμοκτονία.

Συνέπειες της αποτυχίας της καπιταλιστικής ανάπτυξης στη Ρωσία

Το ζήτημα του αν το νέο καθεστώς της Ρωσίας είναι καπιταλιστικό δεν είναι απλώς ζήτημα ορολογίας: έχει ουσιαστικές συνέπειες για την ίδια την ανάπτυξη της Ρωσίας. Μπορούμε να προσδιορίσουμε τέσσερις τέτοιες συνέπειες, στις οποίες περιλαμβάνονται η οικονομική πρόοδος, οι δημογραφικές τάσεις, η δημοκρατία και η σταθερότητα του ρωσικού κράτους.

Ο καπιταλισμός αναγγέλθηκε ως ο τρόπος με τον οποίο η Ρωσία θα ξαναπάρει το δρόμο της οικονομικής προόδου, η οποία είχε ανασχεθεί τις τελευταίες δεκαετίες του σοβιετικού καθεστώτος. Αντ' αυτού, η αργή οικονομική πρόοδος έδωσε τη θέση της στην οικονομική οπισθοδρόμηση. Όπως σημειώσαμε προηγουμένως, οι πραγματικές επενδύσεις στη ρωσική οικονομία, μεταξύ των ετών 1990 και 1998, μειώθηκαν κατά 78%. Προφανώς, οι επενδύσεις βρίσκονταν σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό της απαξίωσης ήδη από τα μέσα

της δεκαετίας του 1990 (Menshikov 1999: 82, 94-5). Η ανάλυσή μας υποστηρίζει ότι αυτό δεν ήταν απλώς κάποιο μακροοικονομικό κόστος μιας μετάβασης-«σοκ».

Κατά τη σοβιετική εποχή υπήρχε ένα ολόκληρο σύστημα που αποσκοπούσε στην παραγωγή οικονομικής μεγέθυνσης και καινοτομίας. Περιλάμβανε ένα υψηλό ποσοστό επενδύσεων, την εκπαίδευση ενός μεγάλου αριθμού επιστημόνων και μηχανικών, ειδικά ινστιτούτα αφιερωμένα στην ανάπτυξη νέων προϊόντων και διαδικασιών και κίνητρα προς τις επιχειρήσεις για την εισαγωγή νέων τεχνολογιών. Το σύστημα αυτό λειτουργούσε με προβλήματα και κατά τις τελευταίες δεκαετίες λιγότερο καλά απ' ό,τι προγενέστερα, παρήγαγε όμως στην πορεία του χρόνου μια σημαντική οικονομική πρόοδο (Kotz and Weir 1997, κεφ. 3). Το παλαιό σύστημα δημιουργίας οικονομικής προόδου διαλύθηκε όταν ξηλώθηκε το καθεστώς του κρατικού σοσιαλισμού. Με την αποτυχία ανάπτυξης του καπιταλισμού, δεν υφίσταται πλέον καμιά πηγή οδήγησης της ρωσικής οικονομίας προς τη μεγέθυνση και την καινοτομία. Το κράτος δεν προβαίνει πλέον σε μεγάλες επενδύσεις ούτε υποστηρίζει κάποιο σύστημα καινοτομιών και η νέα τάξη των μεγάλων ιδιοκτητών δεν χρειάζεται τέτοιες δραστηριότητες. Για την άντληση πετρελαίου και αερίου, για την ενοικίαση αστικών κτιρίων, την πώληση αυτοκινήτων Μερσεντές στους νέους πλούσιους ή την απομύζηση και την εκβιαστική απόσπαση χρημάτων από τις επιχειρήσεις δεν χρειάζονται καινοτομίες. Στα στενά πλαίσια του νέου καθεστώτος υφαρπαγής/απόσπασης, δεν υπάρχουν προοπτικές ανάκαμψης της οικονομικής προόδου στη Ρωσία.

Το σοβαρότερο ίσως κοινωνικό κόστος της ρωσικής οικονομικής μετάβασης υπήρξε η κρίση της δημόσιας υγείας. Μεταξύ των συνεπειών για τη δημόσια υγεία περιλαμβάνεται ένα ανερχόμενο σε μεγάλα ύψη ποσοστό θανάτων, ιδίως μεταξύ των ηλικιωμένων αντρών, εξαιτίας του αυξανόμενου αλκοολισμού, της βίας και των μολυσματικών και μη-μολυσματικών ασθενειών (Field, Kotz, and Bukhman 2000). Τα αυξανόμενα ποσοστά θανάτων μετά το 1991 υπολογίζεται ότι επέφεραν 2,8 εκατομμύρια πρόωγους θανάτους μέχρι το τέλος του 1998 (Goskomstat of Russia 1999: 73)³². Παράλληλα, το ποσοστό γεννήσεων έπεφτε κατακόρυφα, οδηγώντας σε μια πρωτοφανή σε περίοδο ειρήνης φυσική παρακμή του πληθυσμού, που κατά μέσο όρο ανερχόταν σε 5 τοις χιλίοις ετησίως, καθ' όλη την περίοδο 1993-'98³³. Μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι η κρίση της δημόσιας υγείας και η δημογραφική καταστροφή στη Ρωσία είναι αποτέλεσμα της στρατηγικής της νεοφιλελεύθερης μετάβασης και των άμεσων οικονομικών και κοινωνικών αποτελεσμάτων που αυτή παρήγαγε, όπως η οικονομική εξασθένιση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού, η αυξανόμενη ανεργία, η απότομη μείωση της πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας, η κατάρρευση του συστήματος δημόσιας υγείας και η συντριβή της δημόσιας τάξης (Field, Kotz, and Bukhman 2000).

Η ανάλυση που παρουσιάζεται εδώ θεωρεί ότι η φυσική παρακμή του πληθυσμού θα πρέπει να εξεταστεί στο πλαίσιο των απαιτήσεων του αναπτυσσόμενου σήμερα στη Ρωσία καθεστώτος υφαρπαγής/απόσπασης. Ο πληθυσμός των 146 εκατομμυρίων της Ρωσίας είναι σε μεγάλο βαθμό αστικός και με καλή εκπαίδευση, ωστόσο το νέο καθεστώς δεν απαιτεί έναν τέτοιο πληθυσμό. Οι νέοι πλούσιοι δεν χρειάζονται μεγάλο αριθμό εκπαιδευμένων κατοίκων πόλεων προκειμένου να αποσπάσουν τα ενοίκια, τους τόκους, τα εμπορικά κέρδη κ.ο.κ. Βεβαίως, στο νέο καθεστώς υπάρχουν κάποιοι ρόλοι για την παροχή διαφόρων υπηρεσιών στους τομείς εξαγωγής πρώτων υλών και εισαγωγής βιομηχανικών αγαθών,

όπως και άλλων υπηρεσιών, κατευθείαν στους νεόπλουτους της Ρωσίας. Ωστόσο, για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Ρωσίας δεν υπάρχει χώρος στο νέο καθεστώς. Η καταστροφική πληθυσμιακή παρακμή της χώρας μπορεί να θεωρηθεί ως μια οικονομική «προσαρμογή» στις απαιτήσεις του νέου καθεστώτος υφαρπαγής/απόσπασης της Ρωσίας.

Η Ρωσία, παράλληλα με την οικονομία της αγοράς, επαγγέλθηκε επίσης τη δημοκρατία. Πράγματι, υπάρχει μια ιστορική συσχέτιση μεταξύ καπιταλισμού και κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Ωστόσο, ακόμα και αν αναπτυσσόταν ο καπιταλισμός στη Ρωσία, η δημοκρατία δεν θα ήταν η κατάλληλη μορφή αρχικά. Οι πρώτες φάσεις μιας τέτοιας διαδικασίας συνεπάγονται υποχρεωτικά το μετασχηματισμό του προηγούμενα σχετικά ασφαλούς εργατικού πληθυσμού σε «ελεύθερους» μισθωτούς εργάτες και την παράδοση της πολύτιμης δημόσιας περιουσίας σε νέους ιδιοκτήτες, οι οποίοι, ωστόσο, δεν την είχαν αποκτήσει ως αποτέλεσμα κάποιας οικονομικής δραστηριότητας. Μια υπερβολική δημοκρατία θα στεκόταν εμπόδιο σε τέτοιου είδους διαδικασίες. Ωστόσο, η καπιταλιστική ανάπτυξη θα επαγγέλλοταν τουλάχιστον την τελική ανάπτυξη μιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, καθώς θα εδραιωνόταν το νέο καθεστώς.

Το νέο καθεστώς υφαρπαγής/απόσπασης της Ρωσίας δεν εμπεριέχει καμιά υπόσχεση δημοκρατίας, ακόμα και για το μέλλον. Από το 1992-'93 η Ρωσία γνώρισε μια κυβέρνηση αυξανόμενου αυταρχισμού και την ανάπτυξη με γοργούς ρυθμούς ενός ανοιχτά ολιγαρχικού πολιτικού συστήματος. Οι τάσεις αυτές αποδίδονται μερικές φορές στην απειλή μιας «σοβιετικής νοοτροπίας» ή σε μια ατυχή αυταρχική τάση του πρώην προέδρου Γέλτσιν. Ωστόσο, μπορούν να ερμηνευθούν πειστικότερα ως η κατάλληλη πολιτική συνοδεία του νέου καθεστώτος υφαρπαγής/απόσπασης της Ρωσίας. Ένα καθεστώς που δεν έχει χώρο ούτε για την πλειοψηφία του πληθυσμού του, αν επιθυμεί να επιβιώσει δεν μπορεί να ανεχθεί τη δημοκρατία.

Το σημαντικότερο κίνημα με στόχο τη δημοκρατία στην ιστορία της Ρωσίας ήταν αυτό των τριών τελευταίων χρόνων του σοβιετικού καθεστώτος. Ο σοβιετικός πρόεδρος Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, κατά την εκστρατεία του για την αναμόρφωση του κρατικού σοσιαλισμού, εισήγαγε σημαντικούς νέους δημοκρατικούς θεσμούς, στηριζόμενος στην πεποίθηση ότι η αναμόρφωση της οικονομίας απαιτούσε τη δημόσια συμμετοχή. Ωστόσο, η πορεία της ρωσικής κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης από το 1992 και μετά, σε μεγάλο βαθμό, έσβησε τα φυτώρια δημοκρατίας του τέλους της δεκαετίας του 1980.

Το σημερινό καθεστώς υφαρπαγής/απόσπασης της Ρωσίας απειλεί την επιβίωση του ίδιου του ρωσικού κράτους. Η Ρωσία κατέχει μια αχανή και ανομοιογενή περιοχή, με πολλές εθνικές και γλωσσικές ομάδες. Παρόλο ότι σε προγενέστερες ιστορικές περιόδους οι αχανείς αυτοκρατορίες ήταν βιώσιμες, στη σύγχρονη εποχή τα πολυεθνικά κράτη διατήρησαν την ακεραιότητά τους μόνο μέσω δύο εναλλακτικών κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων. Το ένα είναι ο καπιταλισμός, ο οποίος, ενοποιώντας μια μεγάλη περιοχή μέσω μιας οικονομικής αλληλεξάρτησης βασισμένης στην αγορά, μπορεί να εξασφαλίσει τη συνοχή ενός τέτοιου κράτους. Το δεύτερο είναι ο κρατικός σοσιαλισμός, στα πλαίσια του οποίου ο κεντρικός σχεδιασμός δίνει τη δυνατότητα του δεσίματος μιας μεγάλης περιοχής και του πληθυσμού της, μέσω ενός σχεδιασμένου καταμερισμού εργασίας και εξειδίκευσης.

Η Ρωσία δεν έχει πλέον κρατικό σοσιαλισμό και ο καπιταλισμός δεν είναι πουθενά

ορατός. Το τρέχον κοινωνικο-οικονομικό καθεστώς της δεν μπορεί να αποτελέσει μια ανθεκτική βάση για τη συγκράτηση της συνοχής του πολυεθνικού της κράτους. Σε πολλές περιοχές, οι τοπικές ελίτ αναλογίζονται ποια πλεονεκτήματα μπορούν να αποσπάσουν από την παραμονή τους στη Ρωσική Ομοσπονδία, σε σύγκριση με το να αναζητήσουν τη δική τους τύχη στα πλαίσια του παγκόσμιου καπιταλισμού. Το ευπορότερο τμήμα της νέας τάξης των μεγαλο-ιδιοκτητών της Ρωσίας βασίζεται στη Μόσχα και οι τοπικές ελίτ φέρουν βαρέως τη μονοπώληση του πλούτου σε μια πόλη. Αν συνεχιστεί η σημερινή κατεύθυνση της ανάπτυξης της Ρωσίας, η χώρα ενδέχεται να διασπαστεί σ' ένα μεγάλο αριθμό μικρότερων κρατών με μια ποικιλία διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων.

Η ανάλυσή μας υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός, με τις αρετές, όπως και με τις αδυναμίες του, δεν αναπτύσσεται στη Ρωσία. Αντ' αυτού, από το πρώην καθεστώς του κρατικού σοσιαλισμού αναδύεται ένα καθεστώς υφαρπαγής/απόσπασης. Η μακροχρόνια διατήρηση αυτού του καθεστώτος είναι αβέβαιη. Τα εισοδήματα της κυρίαρχης τάξης εξαρτώνται από την υποδομή που δημιούργησε το καθεστώς του κρατικού σοσιαλισμού, ωστόσο, η λειτουργία του νέου αυτού καθεστώτος εξαντλεί τη σοβιετική κληρονομιά. Το καθεστώς υφαρπαγής/απόσπασης φαίνεται επίσης να εξαρτάται από τη συνέχιση της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής. Η στρατηγική αυτή είναι πιθανόν να εγκαταλειφθεί κάποια στιγμή και να αντικατασταθεί από μια εναλλακτική και δυναμικά αποτελεσματική στρατηγική μετάβασης στον καπιταλισμό ή ακόμα και από ένα εγχείρημα οικοδόμησης ενός είδους σοσιαλιστικού καθεστώτος.

Ωστόσο, η νεοφιλελεύθερη στρατηγική έχει επιδείξει αξιοσημείωτη εδραίωση στη Ρωσία, παρά τις καταστρεπτικές της συνέπειες για τη ρωσική κοινωνία. Το σημερινό καθεστώς υφαρπαγής/απόσπασης, με τη νεοφιλελεύθερη στρατηγική που το υποστηρίζει, μπορεί κάλλιστα να παραμείνει στη θέση του για σημαντικό διάστημα. Σε μια τέτοια περίπτωση, το μέλλον της Ρωσίας πιθανόν να είναι αυτό της συνεχούς αποβιομηχάνισης, της μείωσης του πληθυσμού, της αναίρεσης της δημοκρατίας και της αποσύνθεσης.

Μετάφραση: Χρήστος Βαλλιάνος

Βιβλιογραφία

- Bettelheim, Charles (1976), *Class Struggles in the USSR*, New York: Monthly Review Press.
- Field, Mark, David M. Kotz, and Gene Bukhman (2000), "Neoliberal Economic Policy, 'State Desertion,' and the Russian Health Crisis", στο J. Y. Kim, J. V. Millen, A. Irwin, and J. Gershman (eds.), *Dying for Growth: Global Inequality and the Health of the Poor*, Monroe, Maine: Common Courage Press, 155-73.
- Goldman, Marshall I. (1994), *Lost Opportunity: Why Economic Reforms in Russia Have Not Worked*, New York: W. W. Norton.
- Goskomstat of Russia (1999), *Russia in Figures: Official Publication*, Moscow: State Committee of the Russian Federation on Statistics.
- Hanson, Philip (1997), "What Short of Capitalism is Developing in Russia?" *Communist Economics and Economic Transformation*, 9:1 (Μάρτιος), 27-42.
- Institute of International Finance (1999), *Capital Flows to Emerging Market Economies*, 25 Σεπτεμβρίου.
- International Monetary Fund (1995), *Economic Reviews 1994: Russian Federation*.
- Kotz, David M. (2000), "Socialism and Capitalism: Lessons from the Demise of State Socialism in the Soviet

Union and China", στο Robert Pollin (ed.), *Capitalism, Socialism and Radical Political Economy: Essays in Honor of Howard J. Sherman*, Cheltenham, UK, και Northampton, Massachusetts: Edward Elgar, 300-17.

Kotz, David M. and Fred Weir (1997), *Revolution from Above: The Demise of Soviet System*, London and New York: Routledge.

Marx, Karl (1967), *Capital: A Critical Analysis of Capitalist Production*, New York: International Publishers.

Meisner, Maurice (1996), *The Deng XiaoPing Era: An Inquiry into the Fate of Chinese Socialism 1978-1994*, New York: Hill and Wang.

Menshikov, Stanislav (1999), "Russian Capitalism Today", *Monthly Review*, 51:3 (Ιούλιος-Αύγουστος), 81-99.

——— (1998), *Eurasian Commonwealth and Eastern Europe: Monthly Report*.

Millar, James R. (1994), "The Failure of Shock Therapy", *Problems of Post-Communism*, 41 (Φθινόπωρο), 21-5.

Murrell, Peter (1993), "What Is Shock Therapy? What Did It Do in Poland and Russia?" *Post-Soviet Affairs*, 9:2, 111-40.

Resnick, Stephen, and Richard D. Wolff (1994), "Between the State and Private Capitalism: What Was Soviet 'Socialism'?" *Rethinking Marxism*, 7:1 (Ανοιξη), 9-30.

Sokolov, Venyamin (1998), "The Virus in Russia", *The New York Times*, 1 Ιουνίου, A19.

U. S. Central Intelligence Agency (διάφορα έτη), *Handbook of International Economic Statistics*, Washington, D.C.: U. S. Government Printing Office.

U. S. Department of Commerce (1992), *Census of Mineral Industries: Industry Series on Crude Petroleum and Natural Gas*, Washington, D.C.: U. S. Government Printing Office.

Weisskopf, Thomas E. (1992), "Russia in Transition: Perils of the Fast Track to Capitalism", *Challenge*, 35:6, 28-37.

Σημειώσεις

1. Αναφέρεται στο *The New York Times*, 17 Σεπτ. 1998, A6.

2. Οι πραγματικές κοινωνίες γενικά περιέχουν στους κόλπους τους διάφορους τρόπους παραγωγής. Ο όρος καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός μπορεί να εφαρμοστεί σε μια κοινωνία στην οποία ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής παίζει τον κυρίαρχο ρόλο.

3. Η χρήση του όρου «κρατικός σοσιαλισμός» δεν θα πρέπει να αφήσει να εννοηθεί ότι ένα πλήρως σοσιαλιστικό καθεστώς θα ήταν ένας «μη-κρατικός σοσιαλισμός». Ο όρος χρησιμοποιείται για να τονίσει την άποψη ότι το σημαντικότερο μη-σοσιαλιστικό χαρακτηριστικό του σοβιετικού καθεστώτος ήταν ο χαρακτήρας του σοβιετικού κράτους.

4. Βραχυπρόθεσμα, οι καπιταλιστές μπορούν να περικόψουν τα κόστη και να αυξήσουν τα κέρδη και με άλλους τρόπους, στους οποίους περιλαμβάνεται η μείωση των μισθών και η εντατικοποίηση της εργασίας. Ωστόσο, τέτοιου είδους μέτρα έχουν κάποια φυσικά όρια. Μόνο η συσσώρευση και η καινοτομία επιτρέπουν μια συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και μια αντίστοιχη μείωση του κόστους.

5. Τα εισοδήματα των γαιοκτημόνων, των δανειστών χρημάτων και των εμπόρων εμμέσως προέρχονται από υπεραξία μέσω των σχέσεων μεταξύ των τριών αυτών ομάδων και των καπιταλιστών που ιδιοποιούνται υπεραξία.

6. Μερικές από αυτές τις βοηθητικές τάξεις κατόχων μεγάλων περιουσιών, συνδεδεμένες μ' ένα καλά αναπτυγμένο καπιταλιστικό καθεστώς, είναι δυνατόν να επηρεαστούν από το κίνητρο της καινοτομίας που χαρακτηρίζει τους καπιταλιστές. Αυτό, σε ορισμένα στάδια της καπιταλιστικής ανάπτυξης, ισχύει τόσο για τους εμπόρους όσο και τους τραπεζίτες.

7. Το μη-χρηματικό μερίδιο των συναλλαγών κατά το 1999 εκτιμήθηκε από ένα ρώσο ερευνητή περίπου στο 50% (συνέντευξη με τον Α. Klepach, οικονομολόγο στο Ινστιτούτο Εθνικής Οικονομικής Πρόβλεψης της Μόσχας, 10 Νοέμ. 1999).

8. Στο τέλος του 1996, οι απλήρωτοι λογαριασμοί αποτελούσαν το ένα τρίτο των προς εξόφληση λογαριασμών επιχειρήσεων στη Ρωσία (*The New York Times*, 7 Αυγ. 1998, A3).

9. Το πραγματικό ΑΕΠ της Ρωσίας μειώθηκε κατά 52% από το 1990 έως το 1998, ενώ το ποσοστό ανεργίας ανήλθε μόνο στο 12.3% του εργατικού δυναμικού στα τέλη του 1998 (Kotz and Weir 1997: 174· Goskomstat of Russia 1999: 31, 79). Αντίθετα, στη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης των ΗΠΑ, το πραγματικό ΑΕΠ μειώθηκε κατά

31% στη διάρκεια της περιόδου 1929-'33 και το ποσοστό ανεργίας ανήλθε στο 25% του εργατικού δυναμικού (*Economic Report of the President 1974*: 250, 276).

10. Έξω από ορισμένους σταθμούς του μετρό της Μόσχας βλέπει καινείς εργάτες κλωστοϋφαντουργίας να προσπαθούν απελπισμένα να πουλήσουν τα αγαθά με τα οποία πληρώθηκαν.

11. Μέχρι την 1η Ιουλίου 1994, το 74% των ιδιωτικοποιήσεων των ανωνύμων εταιρειών είχε πραγματοποιηθεί με μέσο διανομής μετοχών στους υπαλλήλους (ΔΝΤ 1995: 128). Γενική είναι η πεποίθηση ότι αυτή η μέθοδος ιδιωτικοποίησης δεν έχει ως αποτέλεσμα τον εργατικό έλεγχο των επιχειρήσεων, αλλά γενικά οδηγεί στην παράδοση μεγάλων μεριδίων μετοχών και του ίδιου του ελέγχου των επιχειρήσεων στα χέρια των υψηλόβαθμων μάνατζερ. Ωστόσο, στον κλάδο των φυσικών πόρων, ένα μεγάλο μέρος της πρώην κρατικής περιουσίας κατέληξε όχι στα χέρια των πρώην διευθυντών των επιχειρήσεων, αλλά, όπως αναλύεται στη συνέχεια, στα χέρια άλλων προσώπων με ισχυρή επιρροή.

12. Σύμφωνα με την εκτίμηση μιας μελέτης, κατά το 1996, το 30% των ρώσων εργατών πληρώνονταν πλήρως και στο σύνολο, το 31% πληρώνονταν με καθυστέρηση και το 39% δεν πληρώνονταν καθόλου.

13. Μια έρευνα διαπίστωσε ότι το 55% των ρωσικών νοικοκυριών εξαρτώνταν από το προϊόν των μικρών χωραφιών των κήπων τους για περισσότερο από το 50% της κατανάλωσής τους σε τρόφιμα (RFE/RL *Newsline*, vol. 3, no. 28, μέρος Ι, 10 Φεβρ. 1999).

14. Ασχολούμαστε εδώ με τη συνεχιζόμενη ροή εισοδήματος των νεόπλουτων της Ρωσίας και όχι με τις μεθόδους με τις οποίες αυτοί έγιναν αρχικά πλούσιοι. Η ανάδυση μιας τάξης ευπτών σ' ένα καθεστώς στο οποίο προηγουμένως δεν υπήρχε νόμιμη τάξη κατόχων ιδιοκτησίας, εμπλέκει κατ' ανάγκην διάφορες μορφές κλοπής, επιρροή μνημένων, βία και άλλες βρόμικες διαδικασίες. Αυτοί που ευνόησαν τη μετατροπή της Ρωσίας σε ιδιωτική περιουσία δεν πρέπει να εκπληκτούν από το γεγονός αυτό.

15. *Russian Petroleum Investor Market Intelligence Report*, 1995, και *The New York Times*, 9 Σεπτ. 1995, 3. Ο πολυμήχανος Τσερνομύρντιν, μετά την απομάκρυνσή του από τη θέση του πρωθυπουργού, που κατείχε από το Δεκέμβριο του 1992 μέχρι το Μάρτιο του 1998, επανεμφανίστηκε στις αρχές του 2000 ως ηγέτης μιας νέας φατρίας της Δούμας, αποκαλούμενης «Ενέργεια της Ρωσίας», που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα του πετρελαίου και του αερίου (RFE/RL *Newsline*, vol. 4, no. 38, μέρος Ι, 23 Φεβρ. 2000).

16. Κατά τη μαρξική θεωρία, η τάση προς εξίσωση του ποσοστού κέρδους σ' όλους τους κλάδους καταλήγει σε «τιμές παραγωγής» των εμπορευμάτων που διαφέρουν από τις αντίστοιχες εργασιακές αξίες. Σ' έναν κλάδο με υψηλή αναλογία σταθερού κεφαλαίου (μέσα παραγωγής) προς μεταβλητό κεφάλαιο (εργασιακή δύναμη), η πώληση του εμπορεύματος στην εργασιακή του αξία θα είχε ως αποτέλεσμα ένα ποσοστό κέρδους χαμηλότερο του μέσου ποσοστού κέρδους, εφόσον η υπεραξία προέρχεται μόνο από την εργασιακή δύναμη. Η απομάκρυνση κεφαλαίων από έναν τέτοιο κλάδο χαμηλού ποσοστού κέρδους αυξάνει την τιμή παραγωγής των προϊόντων του κλάδου πάνω από την εργασιακή τους αξία. Το σύνολο των τιμών παραγωγής που προκύπτει τελικά ανακατανέμει την υπεραξία μεταξύ των κλάδων, έτσι ώστε κάθε καπιταλιστής δινητικά εισπράττει ένα ποσό ανάλογο του συνολικού κεφαλαίου που επένδυσε.

17. Σύμφωνα με την απογραφή των βιομηχανιών εξόρυξης των ΗΠΑ για το 1992, οι αμοιβές των εργατών παραγωγής για το αργό πετρέλαιο και το φυσικό αέριο ανέρχονταν μόλις σε 4,1% της συνολικής προστιθέμενης αξίας, και οι αμοιβές του συνόλου των εργαζομένων αποτελούσαν το 14,2% της προστιθέμενης αξίας (υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ, 1992, Πίνακας 2, 13Α-5 και Πίνακας 10, 13Α-2). Αντίθετα, για τον κλάδο των μη-χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων συνολικά, οι αμοιβές των εργαζομένων ανέρχονταν σε 65,8% του ακαθάριστου προϊόντος (*Economic Report of the President 2000*, Πίνακας Β-12, 322).

18. Κατά τη μαρξική θεωρία, υπάρχουν δύο τύποι προσόδου. Ο ένας είναι η διαφορική πρόσοδος, η οποία, στην περίπτωση ορυκτών όπως το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, είναι η πρόσοδος που προκύπτει για τον κάτοχο μιας περιουσίας για την οποία η εξαγωγή των ορυκτών απαιτεί σχετικά χαμηλές δαπάνες λόγω των ευνοϊκών φυσικών συνθηκών. Ο δεύτερος τύπος προσόδου είναι η απόλυτη πρόσοδος, η οποία διεκδικείται ακόμα και από τον κάτοχο του λιγότερο φυσικά ευνοημένου ορυκτού αποθέματος, στη βάση της μονοπωλιακής εξουσίας των γαιοκτημόνων (βλ. Marx 1967, τόμ. ΙΙΙ, κεφ. 37, 38, 45).

19. Στην παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου είναι δυνατόν να υπάξει μια τέταρτη πηγή κέρδους, αν οι παραγωγοί διαθέτουν μονοπωλιακή εξουσία που προέρχεται από καρτέλ ή άλλα μέσα.

20. Το 1992, στις ΗΠΑ, οι πληρωμές δικαιωμάτων εκμετάλλευσης αντιπροσώπευαν, για την παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου, το 12,1% της προστιθέμενης αξίας (υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ, 1992, Πίνακας 2, 13Α-5 και Πίνακας 10, 13Α-12).

21. Είναι αδύνατον να έχουμε στοιχεία για πληρωμές δικαιωμάτων εκμετάλλευσης από ρωσικές εταιρείες πε-

τρελαίου και φυσικού αερίου. Τυπικά, το κράτος εισπράττει ένα φόρο 20% επί της προστιθέμενης αξίας του εξαγόμενου πετρελαίου και του αερίου, που μπορεί να θεωρηθεί ως ένας τρόπος σύλληψης μέρους της προσόδου επί των προϊόντων αυτών για δημόσια χρήση. Ωστόσο, οι βαρόνοι του πετρελαίου ξεφεύγουν από την πληρωμή ενός μεγάλου μέρους του οφειλόμενου φόρου μέσω διαφόρων μεθόδων, όπως η πώληση του πετρελαίου σε offshore εταιρείες σε τιμές πολύ κατώτερες αυτών της αγοράς. Στη συνέχεια, η offshore εταιρεία μεταπώλει το πετρέλαιο σε διυλιστήρια του εξωτερικού. Κατά το 1997, σχεδόν το ήμισυ των εξαγωγών αργού πετρελαίου της Ρωσίας στάλθηκαν σε offshore εταιρείες, σε φορολογικούς παραδείσους όπως το Γιβραλτάρ και το Λιχτενστάιν, που στερούνται διυλιστηρίων (*The New York Times*, 7 Οκτ. 1999, A6).

22. Από μελέτη της εφημερίδας *Nezavisimaya Gazeta*, που δημοσιεύτηκε στο *Business World of Russia Weekly*, vol. 3, no. 48/141, 17-23 Δεκ. 1994, 2.

23. Το σύστημα αυτό κατέρρευσε τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1998, όταν η ρωσική κυβέρνηση δεν ήταν πλέον σε θέση να καλύπτει τις διογκούμενες μηνιαίες πληρωμές τόκων, οι οποίες τον Ιούλιο του έτους αυτού έφθασαν να υπερβαίνουν τα μηνιαία έσοδα του κράτους κατά 40%. Το αποτέλεσμα ήταν μια αθέτηση πληρωμής του δημόσιου χρέους, η οποία προς στιγμή κατέστησε τις περισσότερες μεγάλες ρωσικές τράπεζες αφερέγγυες. Οι μεγιστάνες που ήλεγχαν τις μεγάλες τράπεζες κατόρθωσαν να γλιτώσουν με σχετικά μικρές απώλειες, ο μεγάλος όγκος των οποίων έπεσε στη μικρή νέα μεσαία τάξη, που είχε καταθέσει τις οικονομίες της στις τράπεζες. Οι περισσότεροι ρώσοι, που δεν είχαν οικονομίες να καταθέσουν στις τράπεζες, γλίτωσαν την άμεση ζημιά, ωστόσο, η έκρηξη του πληθωρισμού, που ακολούθησε στη συνέχεια, μείωσε περαιτέρω τα ήδη χαμηλά εισοδήματά τους.

24. Κατά το 1996, τα κέρδη του κλάδου των κοιμίων ανέρχονταν στο 52,5% των συνολικών κερδών των εννέα κλάδων, ενώ τα κέρδη των μη-σιδηρών μετάλλων παριστούσαν ένα άλλο 8,4%, δίνοντας ένα συνολικό 60,9%. Κατά το 1997, τα κέρδη των κοιμίων ανέρχονταν σε 56,2% και αυτά των μη-σιδηρών μετάλλων σε 9,9%, απαρτίζοντας συνολικά περίπου τα δύο τρίτα των κερδών των εννέα κλάδων (*Goskomstat of Russia 1999*: 186-97).

25. Το ρωσικό σκάνδαλο ξετύλιγματος χρημάτων φωτίστηκε από ένα μεγάλης κλίμακας παράδειγμα αυτής της πρακτικής. Το φθινόπωρο του 1999, ελβετοί ερευνητές έδωσαν στη δημοσιότητα στοιχεία που αποδείκνυναν ότι ο ρώσος μεγιστάνας Μπόρις Μπερεζόφσκι είχε καταχραστεί ποσό ισοδύναμο με 600 εκατομμύρια δολάρια σε σκληρό συνάλλαγμα, από τη ρωσική αεροπορική εταιρεία Αεροφλότ. Αυτό το πέτυχε εκτρέποντας τα εισοδήματα σε δύο ελβετικές εταιρείες που είχε στον έλεγχό του, όθην για την πληρωμή χρηματο-πιστωτικών υπηρεσιών, όπως η διαχείριση φρεστού χρήματος. Ο Μπερεζόφσκι ελέγχει επίσης την Αεροφλότ (βλ. *The New York Times*, 16 Οκτ. 1999, A12 και 15 Σεπτ. 1999, A8).

26. Για παράδειγμα, το μεγαλύτερο σύμπλεγμα παραγωγής χάλυβα στο Μαννιτογκόρσκ πηρξε κερδοφόρο για ένα μεγάλο μέρος της δεκαετίας του 1990, λόγω της ικανότητάς του να πωλεί στις παγκόσμιες αγορές χάλυβα μέτριας ποιότητας σε χαμηλές τιμές. Προσέληκε μάλιστα επενδύσεις αρκετών εκατοντάδων εκατομμυρίων δολαρίων από τη Γερμανία, που του επέτρεψαν να ανεγείρει έλαστρα ψυχρής εξέλασης και ηλεκτρικούς φούρνους. Ακόμα, κάποιες επιχειρήσεις επεξεργασίας τροφίμων είχαν επιτυχή πορεία στην εγχώρια αγορά, όπως οι παραγωγοί ζυμαρικών που παράγουν φθηνά τρόφιμα για τον οικονομικά ασθενή πληθυσμό. Ωστόσο, οι επιτυχίες αυτές περιπτώσεις αποτελούν ένα μικρό μέρος του παραγωγικού τομέα της ρωσικής βιομηχανίας.

27. Στη διάρκεια της περιόδου 1992-'97, στη Ρωσία εισέρευσε ένα συνολικό ποσό 55 δισ. δολαρίων, από το οποίο τα 23 δισ. δολάρια προέρχονταν από θεσμούς πολυμερούς συνεργασίας (*U. S. Central Intelligence Agency*, 1998, Πίνακας 77, και 1996, Πίνακας 128).

28. Ο Μαζέ κατηγόρησε τον καπιταλισμό γι' αυτό που αυτός αποκαλούσε «παρασιτική» πρακτική του κεφαλαίου που «ροφά» το αίμα της ζωντανής εργασίας, ωστόσο η νέα τάξη μεγαλο-ιδιοκτητών της Ρωσίας βρήκε τον τρόπο να «ροφά αίμα» από τη νεκρή εργασία (ο μαρξικός όρος για την παρελθούσα εργασία). Βρισκόμαστε στον πειρασμό να αποκαλέσουμε το καθεστώς αυτό νεκροφάγο (*necrophagous*) τρόπο παραγωγής, δανειζόμενοι έναν όρο για την άντληση τροφής από ένα νεκρό οργανισμό. Ωστόσο, η πρακτική της χωρίς σοβαρό λόγο εισαγωγής δυσνόητης ορολογίας στη σύγχρονη κοινωνική επιστήμη αποτελεί ένα από τα πιο αξιοθρόνητα χαρακτηριστικά της, και για το λόγο αυτό θα αντισταθούμε στον πειρασμό.

29. Για μια λεπτομερή περιγραφή της διαδικασίας, βλ. Meisner 1996.

30. Μαζί με τα καλά αποτελέσματα ήρθαν και τα άσχημα, στα οποία περιλαμβάνεται η γρήγορη αύξηση της ανισότητας, η σκληρή εκμετάλλευση των μισθωτών εργατών, η ερήμωση του περιβάλλοντος και η αυξανόμενη ανεργία.

31. Παραπέρα, η αναδιανομή μιας αγροτικής οικονομίας αγροτών ήταν ίσως αδύνατη στη Ρωσία το 1992. Οι ρωσικές πόλεις έτυχαν μιας ισχυρής υποστήριξης για την ιδιωτικοποίηση της αγροτικής οικονομίας το 1991, όχι όμως εκείνες στην ύπαιθρο, που θα έπρεπε να τη φέρουν σε πέρας. Όπως αποδείχθηκε, κάποιοι κάτοικοι των

πόλεων άρπαξαν την απροσδόκητη ευκαιρία να γίνουν αγρότες μερικής απασχόλησης, όταν στερήθηκαν κάθε εναλλακτικό μέσο προκειμένου να θρέψουν τον εαυτό τους και τις οικογένειές τους.

32. Ο υπολογισμός των πρώιμων θανάτων λόγω των συνθηκών της μετάβασης από το 1991 βασίζεται στην αύξηση του ποσοστού θανάτων μετά το 1991, που ανήλθε, από 11,4 ανά χίλιους κατοίκους το 1991, στο υψηλό 15,7 το 1994, πριν μειωθεί προοδευτικά στο 13,6 το 1998.

33. Το ποσοστό αύξησης ή μείωσης του πληθυσμού επηρεάζεται επίσης από τη μετανάστευση προς και από μια χώρα. Το φυσικό ποσοστό μεταβολής του πληθυσμού αναφέρεται αποκλειστικά στη μεταβολή λόγω των ποσοστών γεννήσεων και θανάτων. Ο πληθυσμός της Ρωσίας μειώθηκε στη διάρκεια αυτής της περιόδου, από 148,3 εκατομμύρια το 1991, σε 146,3 εκατομμύρια το 1998 (Goskomstat of Russia 1999: 70).